

Hámori Ágnes² – Bóna Judit¹

**A BESZÉLŐVÁLTÁSOK IDŐZÍTÉSE 5 ÉS 9 ÉVES GYERMEKEK
TÁRSALGÁSÁBAN: A MILLISZEKUNDUMOK VÁLTOZÁSAI
A NYELVI FEJLŐDÉS SORÁN**

²HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, ¹ELTE BTK

hamori.agnes@nytud.hun-ren.hu, bonaj@caesar.elte.hu

Bevezetés

A társalgáskutatások megindulása óta a gyermekek társalgásaival is számos elemzés foglalkozott, különböző megközelítések és kérdések mentén: antropológiai kiindulással (pl. Ochs–Schieffelin 1983, Réger 1990), pszicholingvisztikai oldalról (pl. Ninio–Snow 1996, Clark 2017), a konverzációelemzés (pl. Bateman–Church 2017, Boronkai 2019) vagy az interakciós szociolingvisztika keretében (pl. Tannen et al. 2007). A jelen tanulmány, a konverzációelemzés és pszicholingvisztika találkozásából kinövő kutatási vonulathoz csatlakozva, a beszélőváltások időzítési jellemzőit vizsgálja 5 és 9 éves gyermekeknél, néhány további, ezzel összefüggő társalgási jelenség – a szekvenciák, a diskurzusjelölő-használat és a társalgásbeli javítás – jellegzetességeire is kitérve. A társalgáselemzés és a fonetika módszereinek ötvözésével arra keressük a választ, mi jellemzi a gyermekek beszélőváltási időzítését – más szóval beszélőváltásaik időtartamát – egy felnőttel való társalgásuk során, a két korcsoportban milyen általános mintázatok és egyéni vonások figyelhetők meg.

A beszélőváltások időzítésének több szempontból is jelentősége van: korábbi kutatások azt mutatják, hogy ezek mintázata a gyermekeknél az életkorral összefüggésben változik, így az életkori jellemzők feltárása segíti a nyelvvelsajátítás általános folyamatának, szakaszainak megismerését. Emellett a váltási időtartamok társalgáson belüli finom különbségei is lényeges információkat kínálnak, például a nyelvi feldolgozás részfolyamatairól, a megértést vagy a beszédprodukción befolyásoló tényezőkről vagy a nyelvi-pragmatikai készségekről. A jelen kutatás eredményei többek között bemutatják, hogy a felnőtt társalgásokban jellemző „gyors beszélőváltás-elvet” a gyermekek is nagymértékben követték, és ennek érdekében speciális nyelvi stratégiákat is alkalmaztak; hogy a gyerekek szóátvétel-időzítése mindkét korcsoportban megközelítette a felnőttekét, de összességében még a 9 éveseknél is kicsit lassabb volt annál; valamint, hogy a beszédpartner mondatának, fordulójának folytatását előrejelző (projekciós) képesség, amely felnőtteknél a társalgás egyik fő kulcsa, öt éves korban már megjelenik a

gyermeknél. Az elemzés további részleteket is feltár a gyerekek fordulóalkotási jellemzőire, a beszélőváltást érintő diskurzusjelölőire és javításaira vonatkozóan. Mindezek az időzítési mintázatokkal együtt mind a nyelvi fejlődés, mind a társalgás és a nyelv általános működésének leírásához hozzájárulnak.

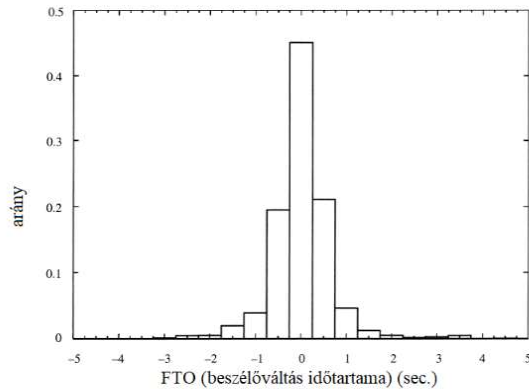
Az utóbbi évtizedekben számos pszicholingvisztikai munka emelte ki a társas interakciók és különösen a társalgás központi fontosságát a nyelvsajátításban (Pléh 1985, Tomasello 2003, Schnell 2016), és egyre nagyobb szerepet kap a gyermekkori társalgás használat alapú, funkcionális szemléletű elemzése is (l. O'Neill 2014, Matthews et al. 2018), például a beszélőváltás, a társalgásbeli interaktivitás, az interszubsztívitás vagy a kontingencia kutatásában (Casillas 2014b, Filipi 2014). Mindez ráirányította a figyelmet a gyerekek beszélőváltásainak időzítési kérdéseire is. A felnőtt társalgások kutatásában a beszélőváltások időzítése az utóbbi évek egyik legfontosabb témáját alkotta: számos pszicholingvisztikai, korpusznyelvészeti és fonetikai munka vizsgálta különféle nyelveken (pl. de Ruiter et al. 2006, Stivers et al. 2009, Magyarai et al. 2014), és jelentős felismerésekhez vezettek nemcsak a társalgás, hanem a nyelv egész rendszere és univerzális vonásai kapcsán is. Ráműtattak arra, hogy a legtöbb beszélőváltás igen gyorsan, 500 milliszekundumnál rövidebb időtartam alatt megy végbe; ez egy rendkívül összetett mentális háttérmechanizmusra utal, melynek hatóköre messze túlnyúlik a szóátadás-átvétel aktusán. A váltási időtartamokból következtetni lehet sok nyelvi jelenség részleteire, például a társalgásbeli beszédmegértés rész-folyamataira, az azt befolyásoló tényezőkre vagy a nyelvi rendszer interakcióvezérelt szerveződési elveire (Levinson 2016, Corps et al. 2018). A beszélőváltások időzítéséhez kapcsolódó kutatások mára a nyelvtudomány egyik legelőremutatóbb területét alkotják, mely számos irányba bővült; a vizsgált témák közt szerepel a gyors beszélőváltás jelentősége a nyelvi evolúcióban (Roberts–Levinson 2017), a másik által mondott kérdések folytatásának és végének előrejelzése (Magyarai et al. 2017), vagy a beszélőváltás neurokognitív háttere (Bögels–Levinson 2017). Neurobiológiai kutatások is foglalkoznak a társalgással és azt kísérő agyi folyamatokkal, különösen a szinkronizáció jelenségével; feltárva többek közt, hogy a társalgásbeli szinkronizáció összefügg a fordulók váltakozásával, és fontos szerepet kap a gyermek-szülő interakciókban, segíti a releváns jelentések felismerését és a kommunikáció sikerességét (Nguyen et al. 2020). A társalgás közben kialakuló neurális szinkronizáció a gyerekek új szótanulását is befolyásolja, szoros kapcsolatban áll a közös figyelemmel és a szociális jelzésekkel is (Piazza et al. 2021).

A gyermekkori beszélőváltás-időzítést is vizsgálta néhány kutatás, például a csecsemő és anya közti preverbális fordulók időzítési jellemzőit (Hilbrink et al. 2015), a válaszadási gyorsaság különbségeit 3 és 4 éves korú gyerekeknél (Garvey–Berninger 1981), valamint 1 és 4 éves korban (Casillas 2014b). Bár ezek egyértelműen azt mutatják, hogy a fordulók időzítése a gyermeknyelvben is sarkalatos kérdés, mégis csak kevés elemzés született eddig erről, és azok is

főleg 5 évesnél fiatalabb gyermekek köréből. A jelen kutatás ezek bővítéséhez kíván hozzájárulni magyar anyanyelvű 5 és 9 éves fiúk beszélőváltás-időzítésének vizsgálatával.

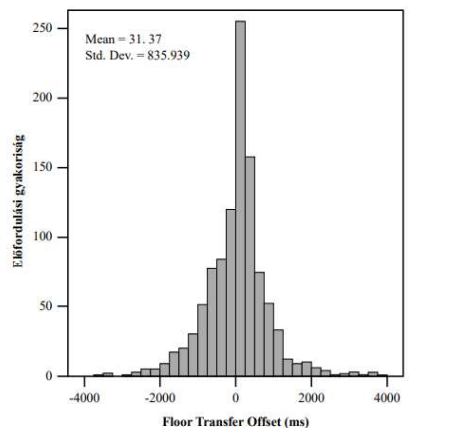
A „gördülékeny beszélőváltás” jelensége és jelentősége

A beszélőváltások időzítésének kérdése a felnőtt társalgások kutatásában került előtérbe az utóbbi évtizedekben, a konverzációelemző munkák nyomán. Már Sacks és társai alapozó tanulmánya (1974) kiemelte a beszélőváltási mechanizmus jellemzői között, hogy a beszélői szerep váltakozása általában gyorsan és gördülékenyen valósul meg, hosszabb szünet vagy egyszerre beszélés nélkül. Ennek magyarázatára több elmélet is született. Az ún. „jelzés-elmélet” (Duncan 1972) az előző forduló lezárását jelölő jelzések szerepét emelte ki, amelyeket a hallgató felismer, és átveszi beszédpartnerétől a szót. Ez azonban nem ad magyarázatot arra, hogy a beszélők váltása sokszor már az előző forduló lezárásával egyidőben vagy akár rövidebbel azelőtt végbemegy. Erre kínált választ a „jólás-elmélet”, amely szerint a hallgató már az előző forduló közben megjósolja, előrevetíti a forduló várható lezárását (Sacks et al. 1974, de Ruiter et al. 2006), így már korábban megkezdheti saját fordulója előkészítését, és a váltási ponton gyorsan át tudja venni a szót. A beszélőváltási mechanizmus kutatásában fontos fordulatot jelentettek a korpuszalapú fonetikai kutatások, amelyek nagy mintán, különböző nyelvek társalgási korpuszaiban vizsgálták a beszélőváltások időzítését, más néven azok időtartamát, vagyis az előző forduló vége és a következő beszélő fordulójának megkezdése közötti időtartamot (FTO, „floor transfer offset”) (Stivers et al. 2009). Ezek, valamint az időzítés kísérletes vizsgálatainak (de Ruiter et al. 2006) eredményei a jólő feldolgozás működését támasztották alá, feltárva, hogy a beszélőváltások időtartama legtöbbször jóval rövidebb, mint egy megnyilatkozás produkciójához szükséges idő: míg egy szó előhívása mintegy 600 ms-ot igényel (Indefrey–Levelt 2004), mondatok tervezése és produkciója pedig 1500 ms körüli időt (vö. Bögels–Levinson 2017), a természetes társalgásban a beszélőváltások legnagyobb része 600 ms-nál rövidebb idő alatt zajlik le. Felnőttek társalgásában ezek jellemző időtartama -250 és +250 ms között van (de Ruiter et al. 2006), és bár a szóátvétel gyorsaságát több tényező is befolyásolja (pl. résztvevők száma, interakciótípus, fordulótípus), maga a gyors váltás univerzális jelenségnek tűnik. Stivers és társai (2009) 10 nyelv társalgásaiban vizsgálták a beszélőváltások időtartamát, vagyis az FTO-értékeket, és azt találták, hogy ezek mindegyikben hasonló eloszlást mutatnak; bár a nyelvek között voltak kis eltérések, de mindegyik nyelvben a rövid váltások és enyhén jobbra tolódó (0 és 200 ms közötti időtartamú) ábra volt a leggyakoribb (Stivers et al. 2009). A jellemző FTO-értékeket és eloszlásukat mutatja 1521 beszélőváltásban egy holland telefonbeszélgetés-korpuszból az 1. ábra.

1. ábra: FTO-értékek holland társalgások 1521 beszélőváltásában (de Ruiter et al. 2006: 517)

Hasonlóak a magyar felnőtteknél mért adatok is. Markó és Gósy (2015) háromfős társalgásokban a fordulók között 350 ms körüli átlagos szünethosszt, a beszélőváltások mintegy felében pedig 0 ms szünettel történő váltást találtak, Horváth és társai (2021) pedig 100 háromfős társalgást elemezve 5976 beszélőváltásban átlagosan -250 és +500 ms közötti FTO-kat adatolt (2. ábra).

Horváth et al. 2021

2. ábra: FTO-értékek háromfős magyar társalgások beszélőváltásaiban (Horváth et al. 2021)

A gyors, vagyis 600 ms vagy annál rövidebb időtartam alatt lezajló szóátvételek nemcsak a jósló előkészítés működését igazolták, hanem rávilágítottak arra is, hogy e gördülékenység hátterében rendkívül összetett mechanizmus áll. Ez több egyidejű műveletet foglal magába: a másik fél megnyilatkozásának feldol-

gozását, a várható befejezés tartalmának és idejének a megjóslását, ezzel párhuzamosan a saját válasz tervezését, majd a megfelelő váltási pillanat azonosítását és a saját forduló megkezdését a válasz artikulációjával (de Ruiter et al. 2006, Pléh 2014). A jósláselmélet egyik változata, a „korai jóslás és előkészítés” vagy a „puffertartály”-elmélet szerint ez az előkészítés már korán, jóval a forduló vége előtt megkezdődik, és az előkészített válasz a váltásig egyfajta „puffer”-állapotban várakozik (Levinson–Torreira 2015, Corps et al. 2018). Egy másik elmélet, a „késői jóslás” szerint a hallgató csak a várható beszélőváltási pont közelében kezdi meg válasza előkészítését, addig elsődlegesen a hallottak feldolgozására koncentrálnak; a várható váltási pont megjóslása elég időt biztosít a gyors átvételre (pl. de Ruiter et al. 2006). Újabb kutatások mind a korai, mind a késői előkészítés mellett találtak érveket (Bögels–Levinson 2017). További tényezőket is feltártak, amelyek szerepet kapnak a beszélőváltásban: ilyen a forduló akciójellegének, vagyis az általa megvalósuló cselekvésnek a felismerése (Bögels–Levinson 2017), a multimodális jelzések (Holler–Levinson 2019), az időbeli közelség szerepe az interakciós kontingencia létrehozásában (Deppermann–Günther 2015), valamint a társalgó felek között végbemenő agyi szinkronizáció, amely segíti a következő forduló vagy cselekvés előrejelzését (Tóth et al. 2020). Mindezek során a konverzációelemzési kiindulás is kibővült a pszicholingvisztika eredményeivel és kérdéseivel, és kialakult egy olyan új vonulata, amelyben a beszélőváltás mentális háttere, társas, kognitív és neurolingvisztikai vonatkozásai együttesen az érdeklődés központjában állnak.

Beszélőváltás gyermekkorban

A beszélőváltások, a szóátadás-szóátvétel jelensége a gyermeknyelvi kutatásokban is nagy figyelmet kap: a váltások megvalósulásának életkori jellemzői fontos támpontot adnak a nyelvi fejlődés vizsgálatához, és maguk a fordulók és az azokból épülő társalgás is kulcsszerepet játszik a nyelvvelsajátításban. Egyre több kutatás mutat rá, hogy a társalgás, vagyis a résztvevők által közösen létrehozott beszélgetés meghatározó tényező a nyelvi és kognitív fejlődésben: „a nyelvhasználat központi területét a verbális interakció jelenti, beleértve a fordulók gyors váltakozását¹” (Levinson–Torreira 2015); „A gyermekek a társalgásbeli interakcióban sajátítják el a nyelvet” (Clark 2017: 1); „a nyelvi fejlődés közös tevékenységei során bontakozik ki” (Schnell 2016: 71). A gyermekek a társalgás során ismerik meg és azonosítják a nyelv különféle elemeit és szabályszerűségeit, és itt tanulják meg azt is, hogyan használják a nyelvet a kommunikációs helyzetekben. Ez – további szociokulturális és pragmatikai szabályok mellett – magában fog-

¹ „The core niche for language use is in verbal interaction, involving the rapid exchange of turns at talking.” (<https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2015.00731/full#B94>)

lalja a társalgáshoz szükséges ismereteket és készségeket is: a dialógusban való részvételt, a kölcsönösséget és reciprocitást, a közös figyelem működését, a nézőpontok váltogatását, a relevanciakeresést (a tárgyhoz tartozó dolog szem előtt tartását), valamint a képességet mások intencióinak kikövetkeztetésére és kommunikációs aktusaik értelmezésére (l. Tomasello 2003, Filipi 2014).

A beszélőváltás központi szerepére reflektál a társalgás pszicholingvisztikai kiindulású funkcionális meghatározása is, mely szerint a társalgás „egy másik személlyel folytatott párbeszéd, amely a beszélői szerep spontán váltakozásán alapszik, és amelyet kontingens válaszok adása, illetve közös referenciakeret és közös témá(ko)n osztozás jellemez” (Garvey–Berninger 1981: 27, saját ford.). Bár korábban elterjedt nézet volt, hogy a gyerekek 4–5, sőt akár 7 éves kor előtt nem képesek valódi társalgásra (vö. Piaget 2001), mára számos kutatás bizonyította, hogy már jóval fiatalabb korban tudnak a fenti szempontoknak megfelelő párbeszédet folytatni, sőt sok szempontból a felnőttekhez hasonló készségeket mutatnak (l. Ervin-Tripp 1979, Schnell 2016). A társalgás legtöbb alapvető vonása már igen korán, 2–3 éves korban érvényesül a gyermekeknél: ilyen a kölcsönösség, az interszubsztivitás, a közös figyelem működése, a javítások végzése, a fordulók közti koherenciateremtés és a koordinált beszélőváltás, bár ezek eszközei, illetve gördülékenységük mértéke többnyire eltér a felnőttektől (bővebben Filipi 2014, Hámori 2022). Maga a beszélőváltás mint interakciós aktus, illetve a fordulóalkotás készsége már csecsemőkorban, jóval a beszéd megindulása előtt megjelenik a gyermekeknél, a kommunikáció első élményeivel együtt. Ez elsősorban csecsemő és a gondozó közti preverbális dialógusok, az ún. „prototársalgások” során történik (Snow 1977): ezekben a gyermek megismerkedik a beszélői szerepek koordinált cserélgetésével, a fordulók összehangolt váltogatásával, és ezeken keresztül a közös figyelmet, interszubsztivitást, a társas interakcióbeli együttműködést, valamint a párbeszéd alapvető ritmusát, időbeli és fonetikai jellemzőit is gyakorolja. Már egészen fiatal, 5 és 21 hét közötti csecsemőknél megfigyelték, hogy aktívan részt vesznek a beszélőváltásban, és ennek során vokalizációjuk követi a felnőtt beszélgetőpartner beszédének időbeli jegeit, a váltások alapvető ritmusát (Gratier et al. 2015). Neurobiológiai vizsgálatok azt tárták fel, hogy ezt a csecsemő és a gondozó agyának neurális szinkronizációja kíséri (Nguyen et al. 2020), amely elősegíti a partner reakciójának megjóslását és így a kommunikáció sikerét. A beszélőváltások erősítik ezt a szinkronizációt, a megfelelő időzítés, vagyis a fordulók közt maximum 4–5 s időtartam betartása pedig az interakciós kontingencia megteremtését biztosítja (Lytle–Kuhl 2018, Casillas 2014a).

A beszélőváltások időtartama gyermekkorban az életkorral összefüggésben változik, de ez nem lineáris változás. A kora csecsemőkorhoz képest a beszélőváltási gyorsaság 9 hónapos kor körül lecsökken, párhuzamosan a nyelvi és kognitív készségek fejlődésével és a beszédprodukciónak összetettebbé válásával (Hilbrink et al. 2015). Ezután 1 és 4 éves kor között a beszélőváltások fokoza-

tosan ismét gyorsabbá válnak, vagyis átlagos időtartamuk az életkor növekedésével egyre rövidebb lesz; évről évre közelít a felnőttek értékeihez, de még sokáig nem éri el azt. Lieberman és Garvey (1977) 3 és 3 év 8 hónapos kor közötti gyermekeknél, egymással folytatott társalgásukban átlagosan 2,0 s (1,5 s móduszú) beszélőváltási időtartamokat talált a társalgás kezdetén, a folytatás során pedig 1,2 s átlagot. Garvey és Berninger (1981) 4 éves kor körüli (3 év 6 hónapos és 4 év 4 hónapos közti) gyermekek egymás közti beszélgetésében 0,8 s és 1,6 s közötti átlagos váltási időtartamokat mért (ezek hossza a forduló típusától és a gyermek életkorától függően változott). 4 éves korban tehát a gyerekek beszélőváltásai átlagosan kétszer lassabbak voltak a felnőttekénél, de egy részük ennél gyorsabban ment végbe (a leggyorsabb 0,5 s alatt), ami már a jósló feldolgozás működésére utal. Hasonló időzítési értékeket talált 4 év körüli gyermekeknél Casillas (2014b). A magyar nyelv kapcsán csak kevés adat van, de az összhangban áll ezekkel: 6 éves magyar gyermekek egymás közti párbeszédében többnyire a felnőttekénél hosszabb szünetekkel (1–3 s) valósult meg a beszélőváltás, de néhány esetben igen gyors (0,3 s alatti) váltás is előfordult (Hámori 2021); szintén a felnőttekénél hosszabb forduló eleji hallgatásokat találtak 6 évesek háromfős társalgásaiban is (Krepsz 2012, Szabó–Tóth 2012). Az atipikus fejlődésű gyermekeknél is megjelenik a beszélőváltás jelensége: 2 és 4 év közötti autista gyermekeknél megfigyelhető volt fordulókból szerveződő társalgás a felnőtt gondozóval, és ezek néhány pontján a gyermekek részéről gyors, sőt azonnali beszélőváltások is előfordultak. A felnőttek ezt speciális fordulóalkotási technikákkal is segítették (pl. hosszabb szüneteket hagyva a fordulók között) (Sterponi–Kirby 2017, Bottema-Beutel et al. 2021).

A beszélőváltások gyorsaságát és gördülékenységét számos tényező befolyásolja. Ilyen például a fordulók helye a társalgásban (a társalgás kezdő szakaszában hosszabb, később rövidebb FTO-k jellemzők, l. Lieberman–Garvey 1977), valamint az aktuális társalgási műfaj vagy aktivitástípus (pl. közös játék vagy történetmesélés, Garvey–Berninger 1981, más módszertannal Bóna 2015, Horváth 2017 is). Lényeges tényező az előző forduló hossza és komplexitása, lexikai és grammatikai jellemzői, valamint pragmatikai funkciója vagy akciójellege is (pl. kérdés vagy állítás) (Garvey–Berninger 1981, Casillas et al. 2016). Szintén fontos körülmény a beszédpartner életkora (felnőtt vagy gyermek-e); egy felnőttel való beszélgetés során ugyanis a gyerekek váltásai jellemzően gyorsabban, gördülékenyebben a társalgás, mint két gyermek között (Casillas et al. 2016). Végül az is befolyásolja a beszélőváltások időzítését, hogy hány személy vesz részt a beszélgetésben: a közbevágás és egyszerre beszélés két fő közti társalgás esetén ritka a gyermekek részéről (l. Garvey–Berninger 1981, Hámori 2022), azonban több gyermek közt zajló, vagy egy felnőtt és több gyerek közti beszélgetésekben gyakori jelenség (Szabó–Tóth 2012, Casillas 2014a).

A beszélőváltás időzítési jellemzői kapcsán nemcsak a szóátvételek átlagos gyorsaságát, típusát, valamint a legrövidebb időtartamot érdemes vizsgálni, hanem a két forduló közti szünet maximális hosszát, a legnagyobb FTO-értéket is. Gyermekkorban ez is magasabb, mint a felnőtteknél szokásos érték (vö. Garvey–Berninger i.m., magyar óvodáskorúak kapcsán Szabó–Tóth 2012, Neuberger 2013). A korai interakciókban az anyák és a csecsemők beszélőváltásai általában 0,5 és 1 s közötti időtartammal mentek végbe, a váltási szünet hossza ritkán érte el a 3 s-t; az anyák részéről a 3 s-nál hosszabb szünet általában az interakciós epizód végét jelentette (Gratier et al. 2015). A gyermekek érzékenyen reagálnak a társas interakció időviszonyaira, mivel ez a folytonosság, kontingencia fenntartásának egyik fő eszköze; spontán társalgásokban, a verbális megnyilatkozások terén ez általában 3 s körüli időhatárhoz kapcsolódott, az azon belüli eseményeket tekintették kontingensnek (Gratier et al. 2015).

A beszélőváltások időtartamán és típusán túl más jelenségek is relevánsak a fordulók és gördülékenységük szempontjából. Ilyen egyrészt a fordulószervezést, beszélőváltást kísérő diskurzuseszközök és stratégiák, például szóátadó és szóátvételi jelzések, valamint időnyerő technikák vagy hezitációk használata. A gyermekeknél ezek viszonylag korán megjelennek, bár 5 éves kor előtt használatuk nem általános, és kevés típust foglal magába. Azonban már 2 és fél éves kortól megfigyelhető fordulókezdéskor bizonyos időnyerő jelzések használata, például hümmögés (Casillas 2014b) vagy fordulókezdés előtti hezitációk (vö. Neuberger 2013, Horváth 2017).

A fordulószerveződés és a szóátvétel gyorsasága – a fordulók funkciója és nyelvi jegyei mellett (pl. kérdés/válasz, illetve hossz, bonyolultság) – összefügg a szekvenciális viszonyokkal is, vagyis a több fordulóból álló, nagyobb szerkezetekben elfoglalt helyével. A fordulószerveződésben szerepet kapnak továbbá a diskurzuszjelölők is. Ezek olyan nyelvi elemek, amelyek a diskurzusszegmensek kapcsolatát jelzik a társalgásban, vagy a diskurzusbeli viszonyokat szervezik (Markó–Dér 2011), és ezek egy része a fordulószervezésben, beszélőváltásban is részt vesz (interakciós, attitűdjelölő vagy interperszonális funkciója mellett vagy azzal egyidejűleg). A diskurzuszjelölők (DJ) szintén már igen korán megjelennek a gyermekeknél: 1 éves (Montes 1999, idézi Markó–Dér 2011), illetve 2 éves korban (Wootton 2010) már megfigyelhető a használatuk, ugyanakkor az első 5–6 évben még viszonylag ritkán fordulnak elő, kevés típusban és szűk funkciókban (Markó–Dér 2011). Magyar gyermekek társalgásában 2,9 éves kortól adatolták a *hát*, 3 éveseknél az *izé* és *szerintem* megjelenését (Kondacs 2018), a hümmögést 5 éves kortól, valamint a *hát*, az *így* és az *ilyen* diskurzuszjelölői használatát 6 éves korban és idősebeknél (Markó–Dér 2011). Ezen belül kiemelhető a *hát* fordulókezdéshez kapcsolódó, valamint hezitációs funkciója (Markó–Dér 2011, Kondacs 2018). Az iskoláskorhoz közeledve a diskurzuszjelölők száma nő, többek között a gyermekek mentalizációs képességének fejlődésével, és gyakoribbak lesznek az olyan jellegű DJ-k, mint a *valójában*, *bár*, *csak*, *mégis*, *másrészt* és

természetesen (Ervin-Tripp, 1979). Ez a folyamat azonban lassú: a 10 évesek ugyan háromszor gyakrabban használnak ilyen diskurzuspartikulákat, mint a 6 évesek, de még mindig sokkal ritkábban, mint a felnőttek.

A fordulóváltás kapcsolódik a társalgásbeli javítás („repair”) jelenségéhez is. Utóbbi körébe tartozik minden olyan nyelvi eszköz, amelyet egy kommunikációs zavar feltárására, megelőzésére vagy feloldására alkalmaznak; ez lehet akár a beszélő spontán önjavítása, akár a partner kérésére, kérdésére adott (kül)javítás vagy ilyenek a kérése. Egy tartalmi jellegű javítás vagy annak kérése gyakran kihat a fordulószerkezetre is. Érdemes kiemelni, hogy a javításokhoz kapcsolódó jelenségek egy része (hezitáció, szóismétlés, újrakezdés, „töltelékszavak”) fonetikailag a megakadásjelenségek, diszfluencia körébe tartozik (Gósy 2003, Bóna 2022), ugyanakkor a társalgásban ezek akár a folytonosság fenntartásának az eszközei is lehetnek (Deme 2013). A javításokra már korán, 2 éves korban képesek a gyermekek; a javítások száma 4–5 éves korban a legmagasabb a társalgásban, ezután gyakoriságuk csökken (Boronkai 2019).

A kutatás módszertani részletei

A kutatás céljai és kérdései

A jelen kutatás célja a beszélőváltás, fordulószervezés fő jellemzőinek feltárása 5 és 9 éves magyar fiúgyermekeknél egy ismerős felnőttel folytatott társalgásban, elsősorban a beszélőváltások időzítését, más szóval időtartamát és típusát vizsgálva, valamint azt, hogy milyen mértékben kap a gyors és gördülékeny beszélőváltás elve szervező szerepet a gyermekek fordulóalkotásában. Az elemzés fő kérdései: 1) mi jellemzi a beszélőváltások időtartamát (FTO) 5 és 9 éves korú gyermekeknél, felnőttel folytatott társalgásuk során? Mennyire gyors, gördülékeny a szóátvételük a felnőttekhez képest? 2) Megfigyelhető-e általánosan jellemző időzítési mintázat a gyermekek fordulóiban? 3) Van-e tendenciaszerű különbség a két életkori csoport beszélőváltási időtartamai között? 4) Használ-e a gyermekek valamilyen nyelvi eszközt, stratégiát beszélőváltásaik támogatására, a gyorsaság, gördülékenység elősegítésére? Az időzítést az előző beszélő fordulójának vége és az új beszélő fordulókezdése közötti időtartam (FTO) alapján elemezzük (de Ruiter et al. 2006), emellett röviden vizsgáljuk a gyermekek társalgásának néhány további jelenségét is, amelyek szintén kapcsolódnak a fordulószerveződéshez, illetve a társalgás gördülékenységéhez: a fordulók hosszát, a fordulók típusát akciójellegük (a velük megvalósuló cselekvés) szerint, a fordulószekvenciákat, a diskurzusjelölő-használatot és a társalgásbeli javításokat. Ezek kapcsán elsősorban a beszélőváltással, gördülékenységgel összefüggő jellegzetességek feltárása a cél.

Hipotéziseink szerint 1) az 5 éves gyermekeknél a beszélőváltások időtartama átlagban hosszabb, mint a 9 éveseknél, 2) a gyermekeknél is létezik jellemző beszélőváltás-időzítési mintázat, amely különbözik a felnőttekétől, 3) a két vizs-

gált életkori csoport átlagos beszélőváltási időtartamai között tendenciaszerű különbség van, 4) a gyermekeknél megjelennek a gyors és gördülékeny beszélőváltást támogató nyelvi eszközök, stratégiák, például a diskurzusjelölők és társalgásbeli javítások.

A kutatás anyaga

A vizsgálathoz tizenkét fiúgyermek hangfelvételét választottuk ki a GABI gyermeknyelvi beszédatbázisból (Bóna 2017). Hatan 5 évesek, hatan pedig 9 évesek voltak; magyar egynyelvűek, ép hallók és tipikus beszédfejlődésűek. A jelen vizsgálatban csak fiúk társalgásait elemeztük, mivel ebben az életkorban nagy különbség lehet a lányok és a fiúk beszédében, és az adatközlők száma miatt nem akartunk még egy változót felvenni az elemzésbe.

A hangfelvételen a gyermek egy felnőttel beszélget, a GABI protokollja szerint az ún. társalgási feladat keretében, amely egy mondatisméltési feladat után következik. A társalgás során a felnőtt az iskolai vagy óvodai élményeiről, a családjáról és a szabadidejéről kérdezgette a gyermeket. A kérdésekre a gyermek kötetlen terjedelemben válaszolhatott, a felnőtt néha segítő kérdésekkel vagy megjegyzésekkel is támogatta. Ez a szituáció, amelyben a gyermek egy felnőttel beszélget és annak kérdéseire válaszol, a természetes társalgás egyik legfontosabb altípusát alkotja, és igen gyakori a gyermekek életében. Az anyag módszerintanilag is illeszkedik a gyermekkori beszélőváltás kutatásaihoz, amelyekben a két fős, gyermek-felnőtt közti társalgás az egyik jellegzetes elrendezésnek számít (pl. Casillas et al. 2014b, Filipi 2014, Casillas et al. 2016).

A társalgások időtartama többnyire 8–10 perc körül volt, ebből felvételenként átlagosan 5 percnyi rész (kb. 50 forduló) részletes fonetikai és pragmatikai elemzését végeztük el. Az elemzett részeket minden esetben a társalgás elejéről választottuk, az első kérdéstől kezdődően, hogy a társalgáson belüli helyzetük azonos legyen, és ne befolyásolja eltérően a beszélőváltásokat; a kiválasztott szakaszokban jellemzően megvalósult a gyermekek feloldódása és a spontán beszélgetés kialakulása. Az elemzett hanganyag összesített időtartama körülbelül 60 perc volt, és összesen 614 fordulót tartalmazott, ezen belül 304 forduló volt a gyermekeké. A fordulóhatárokat a jelen kutatás keretében kvalitatív elemzéssel állapítottuk meg, a beszélőváltás kritériumára támaszkodva, tehát a beszélő szóátvételétől a beszédpartner szóátvételéig tartó beszédegységet számítottuk egy fordulónak, függetlenül annak hosszától és a beszédprodukción belüli szünetektől (l. Garvey–Berninger 1981). A háttéracsatorna-jelzéseket, vagyis a rövid, nem-szóátvevő hallgatói visszajelzéseket nem számítottuk önálló fordulónak, ennek megállapításához a szünetek, hangerő, valamint a tartalom vizsgálatára támaszkodtunk.

Módszer

A hangfelvételek elemzéséhez társalgáselemzési és fonetikai módszereket kapcsolunk össze, fonetikai méréseket és ezeken alapuló kvantitatív, valamint kvalitatív vizsgálatokat végzetünk. A fonetikai elemzés során a korábban két szinten annotált hangfelvételeket (ahol az egyik szinten a gyermek, a másik szinten a felnőtt beszédét annotáltuk) egy harmadik szinten is annotáltuk a Praat szoftverrel (Boersma–Weenink 2018), amely szinten csak a beszélőváltásokat jelöltük. A beszélőváltások időtartamát (FTO) – minden beszélőváltást beszámítva – egy Praat-szkript segítségével Excel táblázatba írtuk, majd elemzéseket végeztünk az időtartamokon: megvizsgáltuk az értékek eloszlását mindkét csoportban, összevetettük a felnőtteknél mért adatokkal, illetve összevetettük a két gyermekcsoport eredményeit is egymással. Az FTO-értékek változását befolyásoló tényezőket (pl. előző fordulóban szereplő kérdés típusa, válasz hossza vagy összetettsége) nem elemeztük. Szintén kvantitatív módon vizsgáltuk a fordulók hosszát a gyermekeknél és felnőtt beszélgetőpartnerükénél, a szavak száma alapján (l. Guydish et al. 2020). Az adatokat leíró statisztikai módszerekkel mutatjuk be, ehhez és az ábrák elkészítéséhez az SPSS 20 szoftvert használtuk.

Ezután kvalitatív elemzéssel vizsgáltuk a gyermekeknél a beszélőváltáshoz kapcsolódó nyelvi eszközöket és stratégiákat, különös tekintettel a fordulókezdésre; a fordulók típusát akciójellegük (fő pragmatikai funkció) szerint (elsősorban a kérdés-válasz viszonylatban); valamint a jellemző fordulószekvenciákat (szoros párok, többfordulós egységek). Végül elemeztük a gyermekek által használt diskurzusjelölők körét és beszélőváltásban játszott szerepét, és az általuk végzett javításokat: utóbbi terén elsősorban a két fő javítástípus (önjavítás és küljavítás) megvalósulását, illetve a beszélőváltáshoz kapcsolódó javításokat vizsgáltuk. A fenti jelenségek kapcsán elsősorban a beszélőváltáshoz kapcsolódó aspektusok, valamint a legfontosabb általános jellemzők feltárására törekedtünk a két korosztályban, részletesebb elemzésük a jelen tanulmányban nem cél.

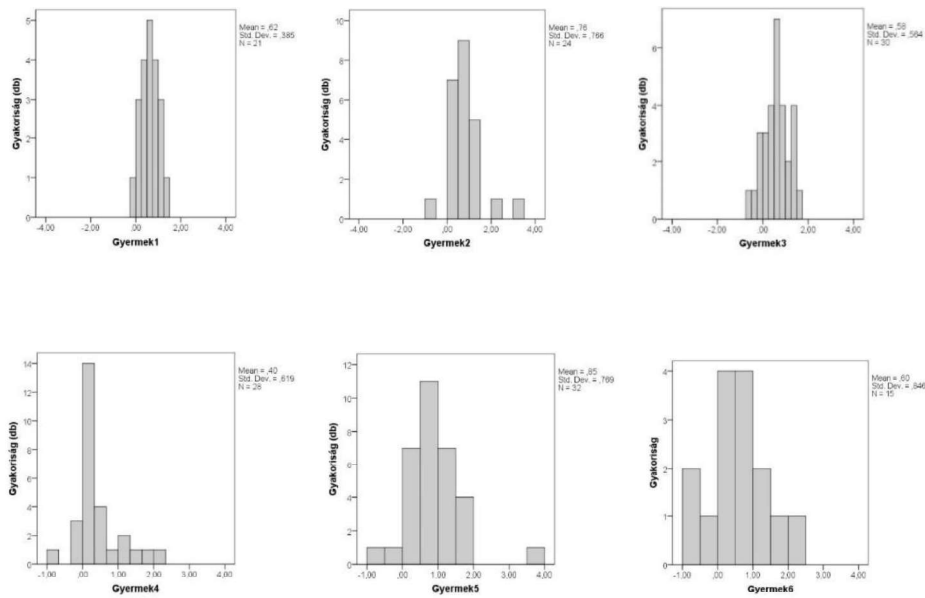
Eredmények

A beszélőváltások időtartama és típusa

Elsőként a gyermekek beszélőváltásainak időtartamát – a szóátvétel időzítését – és a szóátvétel típusát elemeztük a társalgásokban. Az időtartam, vagyis az FTO-érték a váltás gyorsaságát mutatja, valamint a váltás megvalósulási típusát is jelöli: ha a beszélőváltás szünet után következik, akkor pozitív FTO-értékről beszélünk, azonnali szóátvétel esetén az FTO értéke 0, ha pedig átfedő beszéddel történik a beszélőváltás, akkor negatív az FTO-érték.

Az 5 éves gyermekek beszélőváltásainak FTO-értékeit (gyermekenként) a 3. ábra mutatja. Váltásaik legnagyobb része 800 ms-nál rövidebb idő alatt való-

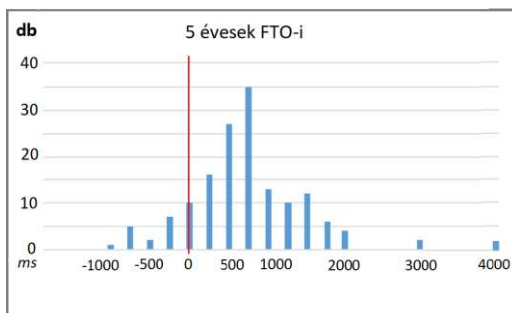
sult meg; ezen belül a legtöbb beszélőváltás 200 és 800 ms közti – jellemzően 500 ms körüli vagy annál rövidebb – időtartamú volt, és legtöbbször a pozitív tartományban található, tehát néma szünettel ment végbe, nem pedig átfedő beszéddel. Néhány esetben került sor azonnali, vagyis 0 ms FTO-értékű váltásra, és szintén néhányszor rövid átfedésre a két forduló között. Szintén ritka volt a gyermekek beszélőváltása során a hosszú (1000 ms-nál hosszabb) szünet, de ezek hossza sem haladta meg a 2000–3000 ms-ot (kivéve két 4000 ms-os szünetet). Közbevágást nem találtunk a gyermekeknél; minimális számban (összesen kb. 3–4 esetben) került sor a felnőttel egyidejű fordulokezdesre, de ezek egy része a felnőtt téves kezdése volt, másik két esetben pedig a gyermek abbahagyta a beszédét, amint észlelte a felnőtt fordulokezdesét.

3. ábra: Az 5 éves fiúk beszélőváltásainak időtartamai (gyermekeknél)

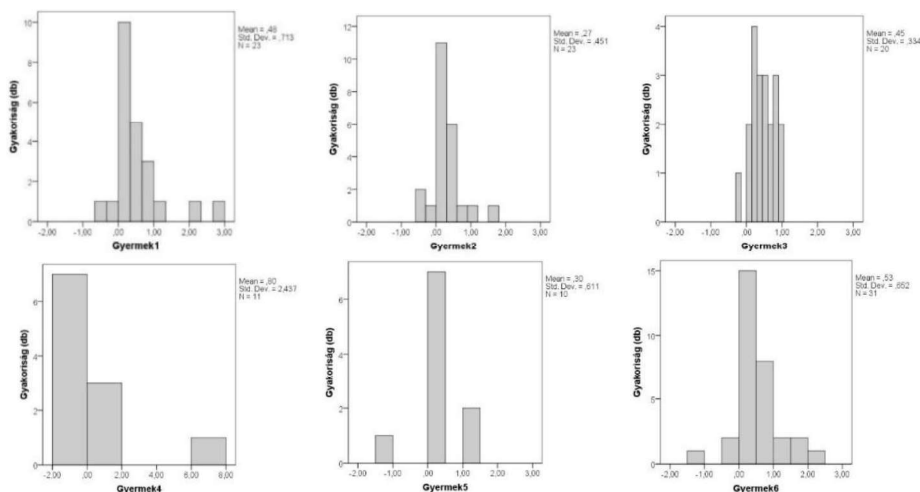
A beszélőváltások időzítése 5 és 9 éves gyermekek társalgásában...

A 4. ábrán az 5 évesek beszélőváltási időtartamainak gyakorisága látható.

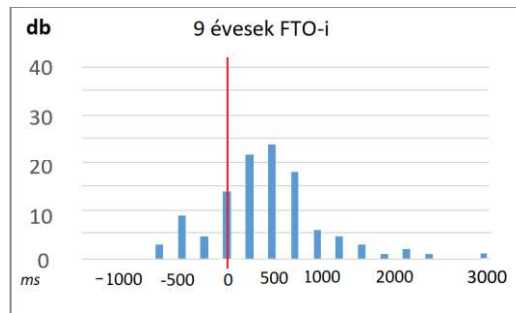

4. ábra: Az 5 éves fiúk beszélőváltásainak időtartamai gyakoriság szerint

A 9 éves fiúk beszélőváltási időtartamait az 5. és a 6. ábrák mutatják. Náluk az 5 évesekhez képest több az alacsony FTO-érték, vagyis beszélőváltásaik gyorsabbak, és többnyire 500 ms körüli vagy annál rövidebb idő alatt mennek végbe. A 9 éveseknél a legtöbb beszélőváltás 250–500 ms és 0–250 ms közötti rövid szünettel történt; emellett viszonylag sok az 500–800 ms közötti időtartamú váltás, valamint az azonnali, 0 ms-os szóátvétel is. A 9 éveseknél emellett több a rövid átfedéssel megvalósuló beszélőváltás is: ezekben jellemzően -500 ms vagy annál rövidebb átfedés van az előző forduló végével. Ebben a korcsoportban is előfordult néhány viszonylag nagy FTO-s, tehát hosszú (ált. 1000–3000 ms) szünettel végbemenő váltás, de ezek száma igen csekély.

5. ábra: A 9 éves fiúk beszélőváltásainak időtartamai (gyermekenként)

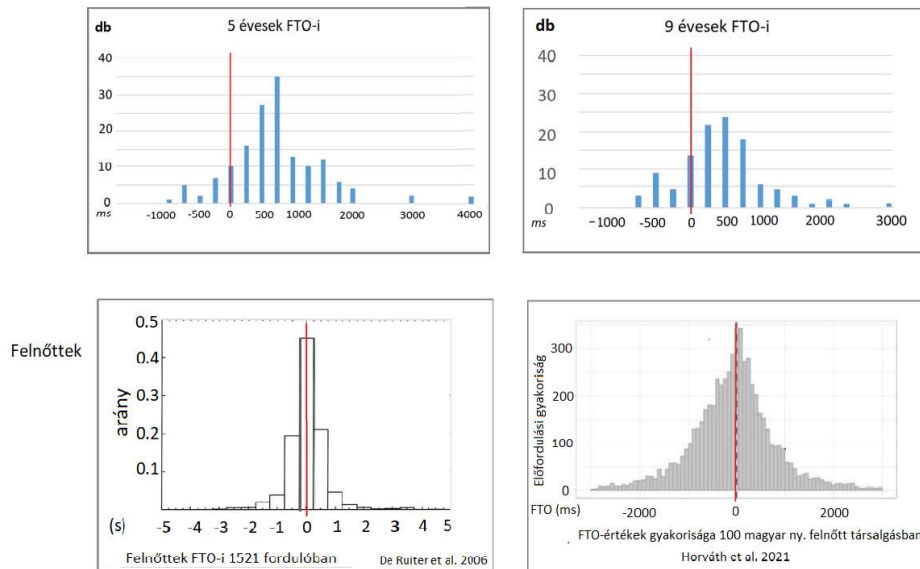
6. ábra: A 9 éves fiúk beszélőváltásainak időtartamai gyakoriság szerint

Látható tehát, hogy már az 5 éves gyermekek is viszonylag gyorsan, 800 ms vagy annál rövidebb időtartam alatt hajtották végre a legtöbb beszélőváltást, ezen belül gyakori volt az 500 ms-os és annál rövidebb idejű váltás, és ritka volt az 1 s-t meghaladó szünet. Ez azt mutatja, hogy váltásaik viszonylag gördülékenyek, és időzítésük legtöbbször megközelíti a felnőtteknél szokásos, normatívnak tekinthető értéket. Továbbá azt is mutatja, hogy ebben a korban már alapvetően működik a gyors válaszadáshoz szükséges összetett rendszer, ezen belül a fordulóvégek előzetes bejósolására is képesek. Ugyanakkor az ötévesek FTO-i legtöbb esetben magasabbak a felnőttekre jellemzőknél (a módusz mintegy 500 ms-mal jobbra található). Váltásaikat legtöbbször szünet jellemzi, ritka az azonnali vagy átfedéssel történő váltás.

A 9 éveseknél a beszélőváltások összességében gyorsabban zajlottak: nagy részük az ötévesekhez képest rövidebb idő alatt, legtöbbször 0 és 500 ms közötti időtartammal ment végbe. Ebben a korban több az azonnali szóátvétel és az átfedéssel történő váltás is; utóbbiból azonban még mindig jóval kevesebb van, mint a szünettel történő váltásból. A 9 éveseknél sem fordult elő közbevágás, versengő együttlés a felnőttel, és szintén nem szerepelt náluk sem konstruktív átfedő beszéd, sem háttérszóra-jelzések stb. (kivéve két rövid, háttérszóra-szerű jelzést). Ezek feltehetően a beszélőváltási rendszer összetett és bonyolultabb, társas szempontból érzékenyebb jelenségei közé tartoznak, amelyekre a gyermekek készségei ebben a korban még nem terjednek ki.

A 9 éves gyermekek beszélőváltási gyorsasága és mintázata tehát az ötévesekhez képest jobban megközelíti a felnőttek jellemzőit, de még ebben a korban sem éri el: a felnőttek és a 9 évesek FTO-értékeinek móduszai között mintegy 300 ms különbség van. Mindez összegezve látható alább, az 5 és 9 éves gyermekek FTO-it, valamint a felnőtteknél mért nemzetközi és magyar értékeket mutató grafikonok összehasonlítása alapján (7. ábra).

A beszélőváltások időzítése 5 és 9 éves gyermekek társalgásában...

7. ábra: Magyar 5 és 9 éves gyermekek, valamint felnőttek holland, illetve magyar nyelvű társalgásaiban mért FTO-értékek gyakorisága (a függőleges vonal a 0 helyét jelzi mindegyik grafikonon)

A gördülékeny beszélőváltást segítő nyelvi eszközök

A gyermekek fordulóiban mindkét korcsoportban találtunk olyan nyelvi eszközöket, amelyek a beszélőváltáshoz kapcsolódtak, és amelyeket a gyermekek stratégiaileg alkalmaztak a gördülékeny váltás támogatására. Különösen nagy szerepet kaptak a fordulókezdést és annak megfelelő időzítését segítő eszközök. Fordulózáró, szóátadási szándékot jelző eszközt a gyermekek ritkán használtak, de ezekre is találtunk néhány példát mindkét korcsoportban.

A gyerekek fordulóinak elején gyakran állt valamilyen hezitációs jelenség vagy diskurzusjelölő: legtöbbször kitöltött szünet (vagyis *öö*), vagy a *hát* diskurzusjelölő. Ezek egy jellegzetes fordulókezdési stratégia, az „időnyerő fordulókezdés” eszközeként szerepeltek. A fordulókezdő nyelvi eszköz szerepe itt az, hogy időt biztosítson a válasz produkciójához, valamint jelezze a szóátvételi szándékot. Hasonló időnyerő technikát ír le 3–5 éves kor közötti angol gyermekeknél a hezitációk, „fillerek” (töltőelemek) alkalmazása terén Casillas (Casillas 2014b). Magyar gyermekeknél is több kutatás említi a fordulókezdésen álló hezitálásokat vagy diskurzusjelölők időnyerő funkcióját, például a *hát* esetében (Dér 2012; Markó és Dér 2011; Schirm 2019), valamint a megakadásjelenségek kapcsán a kitöltött szünet és a töltelészavak funkciói között (Bóna 2015, Horváth 2017), hasonlóan a felnőtt társalgásokban leírt funkciókhoz (Gósy 2003, Németh 2021).

Ugyanakkor ha a gyermekek fordulólejei időnyerő eszközeit a „gyors beszélőváltás”-elv szempontjából vizsgáljuk, azt találjuk, hogy ezek nem egyszerűen időnyerésre szolgáltak, hanem a fordulószervezés mechanizmusába illeszkedtek, különösen az időzítés aspektusához kapcsolódva. Az ilyen fordulókezdési mód jellemzően a hosszabb és összetettebb fordulók elején szerepelt, amelyek tervezése több időt igényel, azonban ezek FTO-értéke így mégis hasonlóan alakult, mint más, rövidebb fordulóké (vö. Casillas 2014b), általában 500–800 ms között vagy alatt maradt: a hezitációval vagy diskurzusjelölővel a gyermek megvalósította a szóátvételt az időzítés normatív keretein belül, eközben időt nyert a tulajdonképpeni megnyilatkozás megkezdéséhez. Ez egyrészt azt mutatja, hogy a gyermekek felismerték a beszélőváltás „megfelelő időzítése”-elvét, és a felnőtteknél szokásos, „normatív” időzítési kereteket, másrészt, hogy ezeket igyekeztek betartani, és ennek érdekében aktívan alkalmaztak különféle áthidaló megoldásokat. Az időnyerést ill. áthidalást ez az időzítési keret motiválta, és a megvalósulási időtartamok is ehhez illeszkedtek. Az időnyerő fordulókezdési eszközök emellett szerepet kaptak a társalgás egyéb elveinek – például a szoros párokra vagy az elvárt válaszra vonatkozó elvek és más társas normák – betartásában is: a gyermekek használták ezeket az elvárttól eltérő válaszreakció (például nemleges válasz) enyhítésére, vagy szóátvételi, válaszsolási szándékuk jelzésére, ha olyan kérdést kaptak, amelyre nem tudtak válaszolni, de a válasz elmaradása társas szempontból normasértő lett volna.

Az időzítést segítő időnyerő fordulókezdési technikákra látunk példát az alábbi részletekben (1, 2); ezekben érdemes megfigyelni a beszélőváltás gyors megvalósulását (0,4 s).

- (1) F: és ööö mit szoktatok játszani az oviba? (0,460 s)
GY: **mmm ööö** szoktunk Bazsival játszani farkasosat (KZ005F05)
- (2) F: és az valami verseny? (0,423s)
GY: **hát** az nem verseny hanem csak így (.) mész (KZ010F05)

Mind az öt, mind a kilenc éves gyermekeknél gyakori volt ilyen technikák alkalmazása, de az egyéni gyakoriságban, valamint az eszközök típusában voltak eltérések. Az ötéveseknél összesítve a fordulók 38%-a (53 db) kezdődött így; minden gyermeknél találtunk példát erre, azonban a gyakoriság jelentős egyéni különbségeket mutatott. A legritkábban használnál csak a fordulók 10%-ában jelent meg ez a technika (KZS008F05), míg a legtöbbször használó gyermeknek a fordulói kétharmada (67%-a) kezdődött így (KZ010F05). A többi gyermeknél átlagosan a fordulók 20–60% volt ilyen.

A fordulókezdő időnyerés eszközei közt két fő típus szerepelt mind az öt, mind a kilenc évesek körében: a *kitöltött szünet* (öö, mm), valamint a *hát* diskurzusjelölő.

Az ötéveseknél a kitöltött szünet volt a leggyakoribb ebben a szerepben, ez mindegyik gyermeknél előfordult a fordulókezdés eszközeként. A kitöltött szünet fonetikai megvalósulását hol *ö* [ø], hol *m* [m] változat jellemezte, néhány esetben pedig valami más vokalizáció (pl. „*aaa*” [ɔ:] – utóbbi olykor egybeesik a névelő nyújtásával, ennek vizsgálata további elemzést igényel). Ezek többnyire vegyesen fordultak elő a gyermekeknél, de voltak egyéni jellegzetességek is. Ebben a korosztályban a kitöltött szünetekhez képest jóval kisebb számban, de előfordultak lexikális diskurzusjelölők is ilyen szerepben: ez minden esetben a *hát* volt (összesen 9 db fordulókezdő helyzetben). A *hát* a hat gyermek közül ötnél jelent meg időnyerő fordulókezdő eszközként, legtöbbüknél csak 1–2-szer, de egyikükénél viszonylag gyakran (6-szor). A különbségnek több oka is lehet, feltételezhető pl. a családi környezetben hallott diskurzusminták hatása, de ennek feltárásához további kutatások szükségesek. Az 5 éveseknél a *hát* ebben a fordulókezdő pozícióban több funkciót is betöltött egyidejűleg: fordulókezdést, válaszjelölést és időnyerést is megvalósított, ezek a funkciók nem különültek el egymástól.

A 9 éveseknél a fordulókezdő hezitáció hasonlóan gyakori volt: e korcsoportban a gyermekek összes fordulójából 54 kezdődött így, ez a 9 éves fiúk fordulójának 36%-a, ami szinte teljesen megegyezik az ötéveseknél talált aránnyal. A kilencévesek körében is adatoltunk egyéni jellegzetességeket: egyikükénél ritkán szerepelt ilyen szóátvételi technika, csak a fordulók 13%-ában (BF015F09), míg a leggyakrabban használónál a fordulók 60%-a így kezdődött (KZ006F09). A többiek a fordulók 35%–50%-ában jelent ez meg.

Nagy különbséget találtunk a fordulókezdő eszköz típusában az ötévesekhez képest: míg azoknál a kitöltött szünet dominált, a kilencéveseknél a *hát* diskurzusjelölő volt a leggyakoribb fordulókezdő eszköz (az esetek 90%-ában), és csak ritkán (összesen mintegy az esetek kb. 10%-ában) szerepelt kitöltött szünet. A fordulókezdő *hát* a 9 éveseknél több funkcióban is megjelent. Legtöbbször a már említett válaszjelölési, fordulókezdő és időnyerő funkcióban – ezeket egyszerre megvalósítva – állt, amit a fonetikai megvalósulás, valamint sokszor a hozzá társuló szünetek és további jelölők is jeleztek (pl. *hát ööö; hát ilyen; hát és*); néhány esetben azonban emellett vagy ehelyett más szerep, pl. magyarázó vagy általános válaszjelölő funkció jellemezte. Az egyik gyermeknél, aki rendkívül gyakran és időnyerő jelleg nélkül használta a fordulókezdő *hát*-ot, csak általános válaszjelölőként szerepelt. Mindez sok tekintetben egyezik azzal, amit a korábbi kutatások megállapítottak a diskurzusjelölők és a hezitációk fordulókezdő, időnyerő funkciójáról (Markó–Dér 2011, Dér 2012, Gósy 2003, Schirm 2019). Ugyanakkor részben különbözik is, mivel itt a kitöltött szünetek domináltak a szóátvevő időnyerő eszközök között már 5 éves korban is, és ezek helyét csak később, az életkor növekedésével veszi át nagyobb arányban a *hát*. A fordulókezdő időnyerők alkalmazása minden gyermeknél megjelent, de gyakorisága és a típusa egyénenként különbözött; ez szintén összhangban van más kutatásokkal, amelyek

a megakadásjelenségek és a diskurzusjelölő-használat terén is rámutattak az egyéni stratégiákra (pl. Gósy 2003, Dér 2012, Schirm 2019).

Ki kell emelni, hogy a fordulókezdő időnyerő jelölők köre különbözött azoktól az eszközöktől, amelyeket a gyermekek forduló belseji helyzetben használtak időnyerésre (pl. ismétlés, vagy az *ilyen, így* diskurzusjelölők). Mindez arra utal, hogy fordulókezdéskor a gyermekek egy önálló pragmatikai-társalgási stratégiát alkalmaztak, amelynek nem pusztán időnyerés vagy bizonytalanság jelzése volt a célja, hanem a forduléváltás időzítési kereteinek betartása, vagyis a normatív időtartamokhoz precízen igazodó, gyors szóátvétel, és a beszélőváltás más társas normáinak követése.

A társalgás gördülékenységét más technikák is segíthetik, nemcsak a szóátvételhez, hanem a forduló lezárásához kapcsolódva is. A beszélő a fordulója végén szóátadó jelzésekkel jelezheti, nyomatékosíthatja a forduló lezárását és szóátadási szándékát a beszédpartnernek, így segítve a sima és gyors beszélőváltást (vö. Dér 2012). Az ötévesek ritkán használtak ilyen technikát, csak két gyermeknél találtunk erre példát, összesen hármat (l. (3) részlet). A kilencéveseknél ez gyakoribb volt: a hatból négy gyermek használt ilyen pragmatikai elemmel nyomatékosított szóátadó technikát, összesen 6 esetet találtunk (l. alább a (4) példa). A szóátadó jelzések használata a gyermekeknél azonban így is figyelemreméltó, mivel ezek a felnőttek társalgásában sem általánosak.

(3) F: miket szoktál nézni?

GY: tininindzsát (.) legónindzsagót (.) me(NYÚJTÁS)g (.) öhm (.)
ilyesmiket

(VT025F05)

Példa 9 éveseknél szóátadó technikára:

(4) F: és mit vársz benne legjobban?

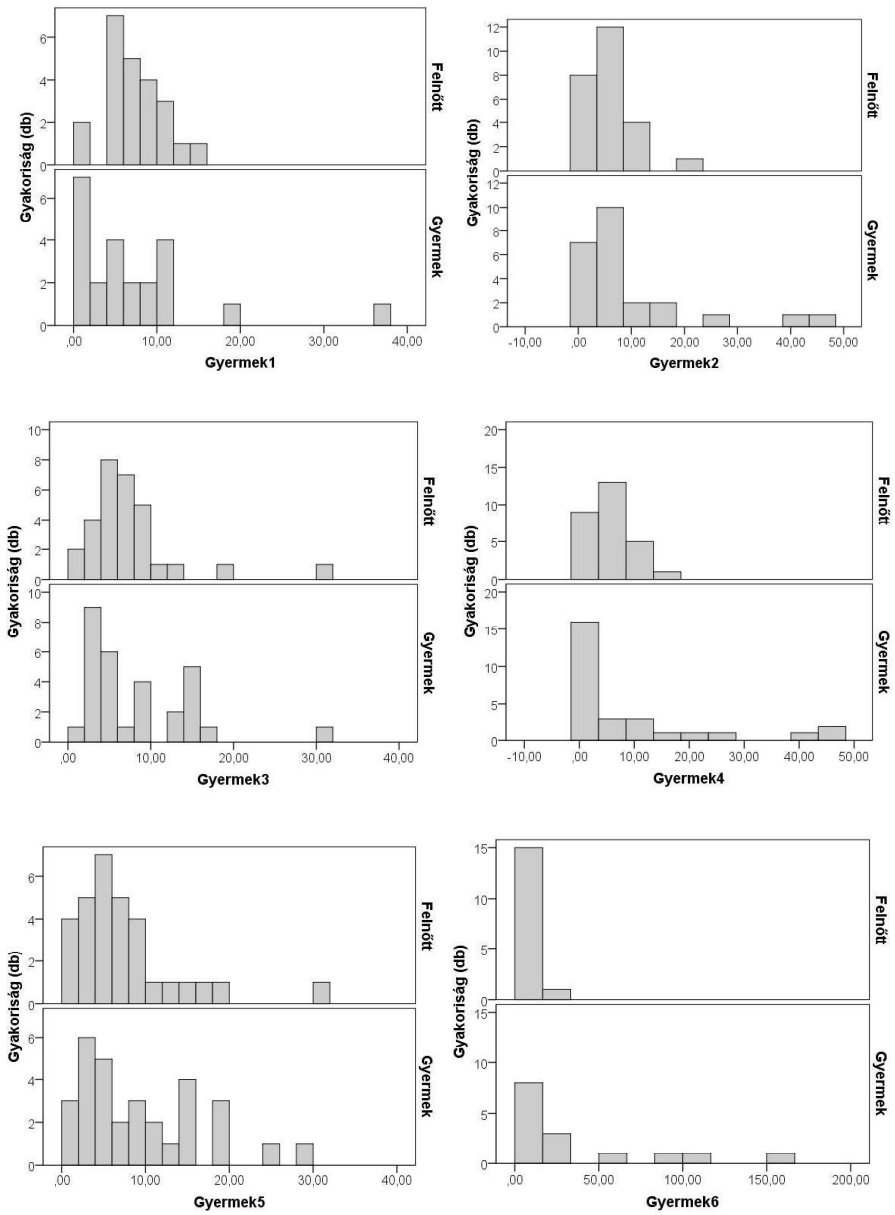
GY: hát még nem tudom mer attíla nem mondta el hogy (.) mi lesz ott
meg (.) ilyesmi

(PN02F09)

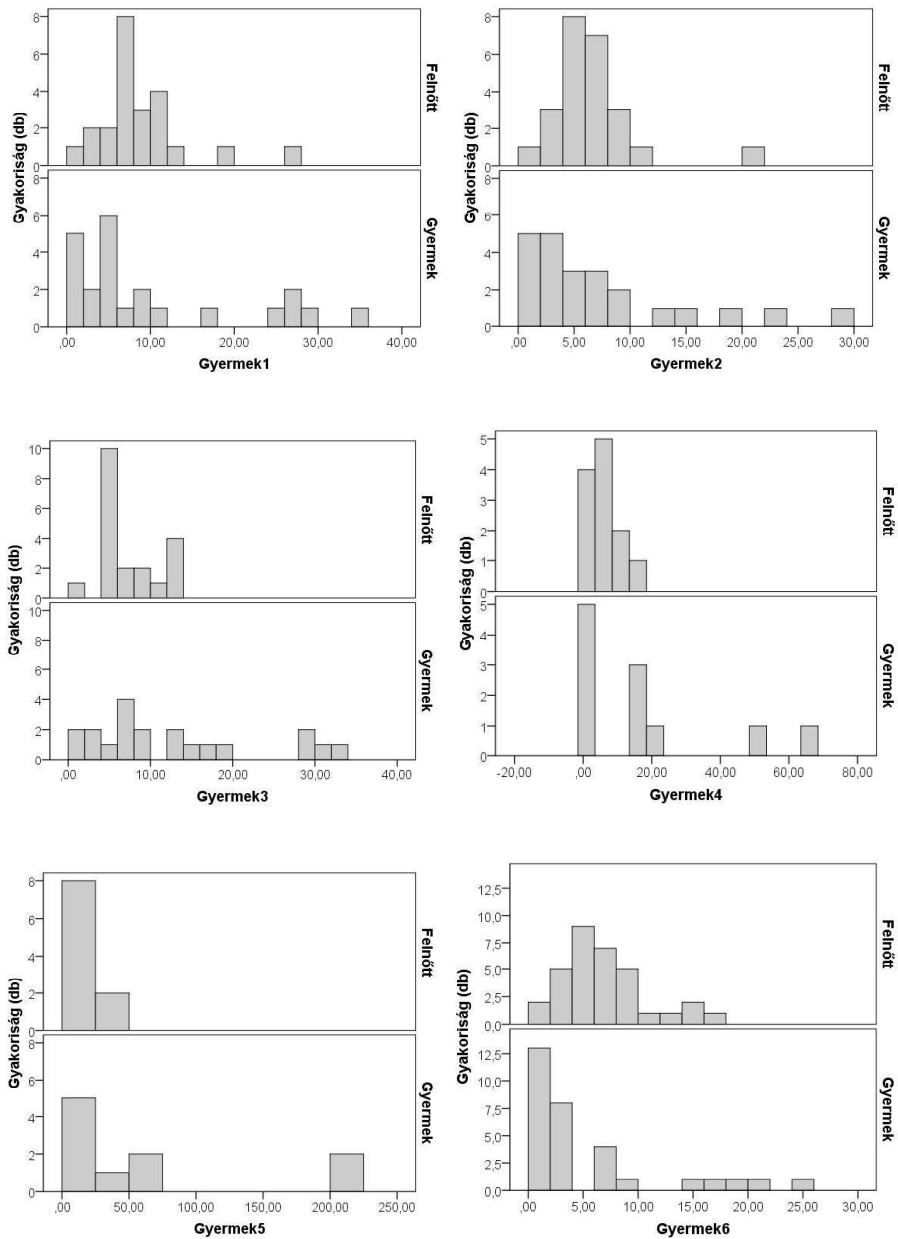
A fordulók hossza

A társalgásokban vizsgáltuk a fordulók hosszát is, a szavak számát véve alapul (vö. Jelencsik–Mátyus 2015). Mind az 5, mind a 9 évesek fordulóit változó hosszúság jellemezte: gyakori volt a 8–10 szónyi terjedelem, de előfordultak egyszavas fordulók, valamint hosszú, 20–40 szavas fordulók is. Egyéni jellegzetességek is megjelentek: mindkét korcsoportban volt egy-egy olyan gyermek, akik a többiekénél lényegesen hosszabb fordulókat alkottak. (A fordulóhosszokat és azok gyakoriságát mutatja társalgásonként az ötéveseknél a 8. ábra, a 9 éveseknél a 9. ábra, mind a gyermek, mind a felnőtt beszédpartner fordulóit feltüntetve).

A beszélőváltások időzítése 5 és 9 éves gyermekek társalgásában...

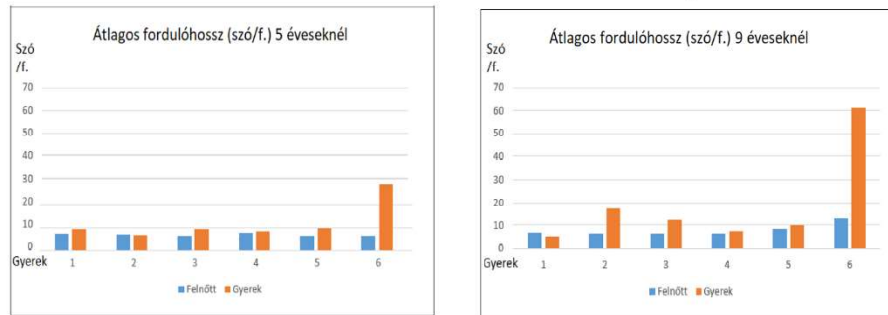
8. ábra: 5 évesek: a felnőtt és a gyermek fordulójának hossza társalgásonként (fordulóhosszok és gyakoriságuk)

9. ábra: 9 évesek: a felnőtt és a gyermek fordulónak hossza társalgásonként (fordulóhosszok és gyakoriságuk)

A fordulók átlagos hosszát vizsgálva a legtöbb gyermeknél 10 szó körüli átlagot találtunk, az ötéveseknél a 7–10 szó közötti érték, míg a 9 éveseknél kissel magasabb érték volt jellemző (több esetben 10 vagy több szó) (10. ábra).

A beszélőváltások időzítése 5 és 9 éves gyermekek társalgásában...

10. ábra: A fordulók átlagos hossza 5 és 9 éveseknél társalgásonként, a felnőtt beszédpartner fordulóját is feltüntetve (szószám/forduló)

A fordulók átlagos hossza, valamint a 9 éveseknél megfigyelt kismértékű hossznövekedés összhangban van az életkorokra jellemző átlagos megnyilatkozás-hosszal: így pl. a spontán beszéd közlésegségeiben 6 éveseknél mért 8–9 szó közötti, a 9 éveseknél pedig 11 szó körüli átlagértékkel (Neuberger 2014), illetve 4–5 éves óvodások különböző beszélgetéseiben mért 5 szó körüli átlaggal (Jelencsik–Mátyus 2015).

A fordulók hosszát a jelen kutatásban a társalgási altípus, a felnőtt-gyermek viszony, valamint a társalgási szerepek és ehhez kötődő fordulófunkciók is befolyásolhatták: például a gyermekek fordulói tipikusan válaszok voltak, gyakran eldöntendő kérdésre adtak rövid választ (l. alább). Összességében a gyermekek fordulójának átlagos hossza és a felnőtt beszédpartnerük fordulójának hossza között több esetben nem volt jelentős különbség (l. 8. és 9. ábra). Két gyermek (egy 5 és egy 9 éves kisfiú) jelentett kivételt: ők a többi gyermekhez is, és partnerükhöz képest is sokkal terjedelmesebben és lényegesen hosszabb fordulókban beszéltek. Mindez a gyermekek közötti egyéni nyelvi-kommunikációs eltérésekre és egyedi diskurzusjellemzőkre is rámutat. (Mivel itt a felnőtt beszédpartnerek szerepe és aktivitása, fordulói nagymértékben hasonlóak voltak egymáshoz, ezek nem indokolják a fenti jelentős különbségeket).

Fordulótípusok és szekvenciák

A fordulók kapcsán kvalitatív módszerrel elemeztük ezek típusait – cselekvésjellegük, vagyis a fordulóban megvalósuló fő beszédaktus alapján –, valamint a jellemző fordulószekvenciákat (Schegloff 2007, Stivers 2012). A vizsgált társalgásokban fő beszédaktusként *kérdés, válasz, visszacsatolás/értékelés, (kezdemé-nyező) állítás és kiegészítés* aktusait találtuk; a gyermekek legtöbb fordulója ezen belül válasz volt, vagy előző válaszuk kiegészítése, folytatása. Néhány fordulójuk emellett önálló kezdeményezésként (vagyis nem egy korábbi kérdésre reagáló, hanem új témát felvető) állítást is tartalmazott. A gyermekek kérdést általában nem tettek fel: az összes társalgásban mindössze 2 példát találtunk erre (pl. *akkor*

mivel [kezdjem], mi legyen?). A felnőttek fordulói legtöbbször kérdést vagy visszacsatolást, értékelést alkottak. Kérdéseik többnyire direkt kérdésként szerepeltek (pl. *Szereted a robotokat?*), néhány esetben pedig indirekt formában (pl. *Azt el tudod mondani, hogy egy napod hogy néz ki mondjuk így reggeltől estig?*). A visszacsatolás, értékelés többnyire a beszéd folytatására is buzdította a gyermeket (pl. *azta (.) egy igazi szülinapdömping*).

A fordulószekvenciák tekintetében a vizsgált társalgásokban meghatározó volt a párszekvenciák szerepe: a beszélgetés alapvetően kérdés-válasz párok mentén alapult, amelyekben a felnőtt kérdezett, a gyermek pedig válaszolt. A gyermekek és felnőttek fordulói tehát a párszekvenciák különböző részéhez, így más-más szerepekhez és aktivitásokhoz kapcsolódtak: a gyermekek fordulói elsősorban reaktív jellegűek voltak, legtöbbször választ vagy annak kiegészítését tartalmaztak, a felnőttekét pedig elsődlegesen a kérdés, kezdeményezés, valamint az értékelés, tovább-beszélésre buzdítás aktusai jellemezték. Mindez összhangban van az elemzett társalgások alaphelyzetével és felnőtt-gyermek szerepviszonyaival. A gyermekek a szekvenciányitó kérdésekre, kezdeményezésekre minden esetben válaszoltak; ezen belül rövid, egyszavas válaszokat, valamint hosszabb – több megnyilatkozásból álló – fordulókat is találunk. A szomszédsági párokat tehát a gyermekek felismerték és jól kezelték, beleértve az elvárt, preferált válasz teljesítését is. Megfigyelhető, hogy ha a válaszadás nehézségekbe ütközött, akkor is jelezték a gyermekek válaszadási szándékukat, többnyire valamilyen időnyerő stratégiával (5), de olykor explicit mentegetőzés (5) vagy magyarázkodó mellékszekvencia (6) formájában is. Pl.:

(5) F: és milyen színű?

Gy: **mmm (.) ez[t] nem tudom a szín[t]**

(KZ010F005)

(6) F: de klassz és mit szoktál velük játszani? elmeséled nekem?

Gy: igen (.) **csak ezt most át kell alakítanom (.)** öö (.) asziszem egy nagy nagy robottá (.) még gyorsan megcsinálom robottá

(KZS008F005)

A kérdés-válasz párok esetében gyakori volt a válasz kiterjesztése és több fordulóból álló szekvenciák létrehozása is. A legtöbb gyermeknél emellett rövid, többnyire pár tagmondatból álló (olykor hosszabb) narratívák is megjelentek. Pl.

(7) Gy: és van egy kutyusom, akit akit már nem ar nem annyira rég volt a szülinapja

de (.) ő nem igazi de az egy kutyus és öö azt hiszem hogy öö hogy hogy öö hogy hogy eddig három éves volt (.) [és] most már négy éves

(KZS008F005)

Diskurzusjelölők

A diskurzusjelölők elemzésekor elsősorban a *hát*, *ilyen*, *így*, *mondjuk* és *izé* előfordulását vizsgáltuk a gyermekeknél, mint a leggyakoribbnak számító jelölőket (l. Markó–Dér 2011, Gyarmathy 2012, Kondacs 2018), emellett más gyakori diskurzusjelölőket is kerestünk. Az 5 évesek társalgásaiban összesítve az *ilyen* fordult elő legtöbbször (27 db), ezt követte a *hát* (11 db), majd az *így* (11 db); a 9 éveseknél a legtöbbször használt jelölő a *hát* volt (67 db), ezt követte az *ilyen* (31 db) és az *így* (12 db). Mindkét korosztályban gyakori volt a kitöltött szünet használata, amelyet egyes felfogások szintén diskurzusjelölőnek tekintenek (Németh 2021, Casillas 2014b). A *mondjuk* egyszer fordult elő, egy 9 éves gyermeknél, az 5 évesek körében pedig az *aszondom* jelölő szerepelt kétszer. Csak a 9 éveseknél szerepelt az *ugye* (összesen 4-szer) és az *izé* (1-szer).

A fentiek használata gyermekeként nagy egyéni eltéréseket mutatott mindkét korcsoportban: volt, aki alig használt diskurzusjelölőket, mások gyakrabban. A gyermekekre jellemző diskurzusjelölők köre is különbözött.

A diskurzusjelölők közül a *hát* legtöbbször fordulókezdesen szerepelt (l. fent), emellett forduló belsejében is előfordult; az *ilyen* és *így* csak fordulóbelseji helyzetben állt. A beszélőváltásban elsősorban a *hát* kapott szerepet; az 5 éveseknél szinte csak ebben a szóátvevő-időnyerő funkcióban szerepelt, a 9 éveseknél a *hát* egyéb funkciói (pl. magyarázó, attitűdjelölő) is megjelennek, a szóátvevő használatával együttesen. Mindez összhangban van a gyermekkori diskurzusjelölőhasználatot vizsgáló más kutatások megállapításaival, és azzal a meglátással is, miszerint az életkor növekedésével a diskurzusjelölők köre nő, valamint funkcióbővülés is tapasztalható (Markó–Dér 2012): a gyermekek diskurzusjelölőhasználatában itt eleinte az interakciós funkció a meghatározó, majd később ez más kontextusokkal és funkciókkal bővült.

A társalgásbeli javítások

A javítások jelenségkörében vizsgáltuk a gyermekek beszédében megjelenő spontán javításokat, valamint – a társalgáselemzési értelmezést követve – minden olyan műveletet, amely egy kommunikációs zavar elhárítására, megelőzésére vagy kiküszöbölésére irányul (Forrester 2008). Ezen belül a fő javítási stratégiák előfordulását és megvalósulását tekintettük át, ezek: a beszélő által kezdeményezett (önkezdeményezett) ön- és küljavítás, valamint a beszédpartner által kezdeményezett (külkezdeményezett) ön- és küljavítás típusai (Forrester 2008, Boronkai 2011, 2019). Az elemzés kvalitatív módszerű volt, és a beszédpartnerre és a fordulószerveződésre is kiterjedt.

Mind az 5, mind a 9 évesek fordulóiban találtunk javításokat: ezek közt a gyermekek által kezdeményezett önjavítások, és a felnőtt által kezdeményezett javítások is szerepeltek. Az 5 éveseknél gyakoriak voltak az önkezdeményezett

javítások, és sokkal többször fordultak elő, mint a partner által kezdeményezett javítás. Az 5 évesek spontán önjavításai legtöbb esetben grammatikai vagy lexikai jelenségre vonatkoztak (általában újakezdeksként, újrafogalmazásként), vagy tartalmi javítást végeztek (pl. helyesbítés, pontosítás) is. A grammatikai és lexikai önjavítások, újakezdeks fordulón belül valósultak meg, a tartalmi önjavítások olykor fordulón belül, olykor a gyermek következő fordulójában történtek. A 9 éveseknél ritkábban fordult elő önkezdeményezett javítás, beszédükben általában is kevesebb volt a megakadásjelenség. Mind az 5 évesekkel, mind a 9 évesekkel folyó társalgásokban szerepeltek a felnőtt által kezdeményezett javításkérések is, általában visszakerdezés formájában. A gyermekek a felnőtt kezdeményezésére minden esetben végrehajtották a javítást (pl. (10)). Mindezek során a javítás megfelelően illeszkedett a fordulás szerkezetbe: vagy egyetlen fordulón belül ment végbe, vagy a gyermek egy külön fordulóban valósította meg. A javítások több esetben, főleg a felnőtt által kezdeményezett javítások esetén önálló párszekvenciaként valósultak meg, amely a felnőtt kérdéséből és a gyermek javításából állt, és gyakran beágyazott szekvenciát alkottak. A gyermekek részéről a felnőttnek szóló javítási kezdeményezést nem találtunk.

Az alábbi, (8) és (9) példákban 5 éves gyermekek önmaguk által kezdeményezett, spontán önjavításai figyelhetők meg, formájuk fordulón belüli újakezdeks és átfogalmazás:

- (8) GY: ott apa **he(.)** a **(.) ahol van a nyaralónk** ott épített egy fára egy faházat
(VT025F05)
- (9) GY: meg van amikor a **kap(.)**... **(.) az uruk** át me **(.)** e **(.)** átmegy hozzájuk
(KZ005F05)

A következő részletben (10) a gyermeknek (5 év) a felnőtt visszakerdezésére végzett javítása szerepel:

- (10) GY: szoktunk Bazsival játszani farka[st]
F: micsodát?
GY: ((gondosabb artikulációval)): **szoktunk Bazsival játszani farkasosat**
(KZ005F05)

A (11) példában a felnőtt kérdésére a gyermek (9 év) egy tartalmi jellegű javítást végez:

- (11) F: mi a kedvenc meséd?
GY: m m **(.)** a parkmúsor
F: **húha az meg micsoda?**

GY: hát ilyen (.) állatokról szól akik (.) akik egy ilyen parkban dolgoznak és akkor mindig ilyen furá kalandokba keveresnek (.) az egyik úgy hívják hogy öö (.) rigbi a másikat pedig hogy mardekáj

(KZ006F09)

Az 5 évesek spontán önjavításainál sok esetben visszakövethető volt, hogy a gyermek javítása összefüggött a beszédpartnere figyelembevételével, annak nézőpontjához, feltételezett háttértudásához való hozzáigazítást tükrözte, így ezek a társalgásbeli interszubsztivításra és a tudatelmélet működésére is utalnak (vö. Sidnell 2010). A (8) és a (9) példa is ilyen önjavítást tartalmaz: a (8)-as példában a gyermek először a nyaralójuk helyszínét kezdi megnevezni, majd újakezdi a megnyilatkozást, a partner háttértudásához igazítva, aki nem ismerte ezt a részletet. A (9)-es példában a gyermek egy mese összefoglalása közben a megkezdett szót (*kapitány*) egy másikra (*az uruk*) cserélte, amely érthetőbb volt a mesét nem ismerő hallgatónak.

Összességében tehát azt látjuk, hogy a gyermekek gyakran végeztek társalgásbeli javítást, ezen belül sok volt a spontán, saját kezdeményezésű önjavítás, valamint képesek voltak felismerni és végrehajtani a partner által kért javításokat, feloldani a kommunikációs problémákat. Ez gyakran a fordulószerveződést is érintette, az így létrejött komplexebb fordulószerkezeteket is megfelelően kezelték a gyermekek. A javítások a társalgásban megvalósuló interszubsztivítást is tükrözték. Az eredmények alátámasztják azt a meglátást, miszerint „a gyermek a nyelvcsajátítás során nemcsak a lexikont és grammatikát csajátítja el, hanem a lényeges interakcionális és szekvenciális szervezőaktusokat (pl. javítás) és ezeknek a megvalósítási formáit is, és különösen azt, hogy ezekbe hogyan épülnek be a beszédpartnerhez való hozzáigazítás szempontjai” (Forrester 2008: 29, saját ford.). Közvetlenül a beszélőváltásra vonatkozó javításokat ugyanakkor nem találunk – ilyen jellegű zavar, pl. közbevágás vagy átfedő beszéd sem volt jellemző –, a javítás az időbeli gördülékenység megvalósításában itt nem kapott szerepet.

Összefoglalás

Összefoglalóan tehát elmondható, hogy a magyar anyanyelvű 5 és 9 éves fiúgyermekek társalgásaiban a beszélőváltások időzítése (a váltások időtartama) jellemző mintázatokat mutatott, amelyek sok szempontból hasonlítanak a felnőtteknél jellemző mintázathoz. Az 5 évesek beszélőváltásainak legnagyobb része 800 ms-nál gyorsabban megy végbe, 9 éves korban pedig még rövidebb, 500 ms körüli és alatti váltási időtartam alatt. Ezek a társalgásban gyakorlatilag megfelelnek a felnőtteknél szokásos beszélőváltási gyorsaságnak (az 1 s-nél kisebb különbséget szabad füllel általában nem is észleljük), de pontos értékük még többnyire pár száz ms-mal elmarad attól: az 5 évesek FTO-inak módusza kb. 600 ms, a 9 éveseké mintegy 300 ms-mal jobbra található a felnőttekéhez képest (0–200 ms). A

gyermek beszélváltásainak típusa ugyanakkor alapvetően különbözött a felnőttekétől: legtöbbször pozitív FTO-val, vagyis szünettel valósul meg, viszonylag kevés volt náluk a negatív FTO-jú, átfedéssel történő szóátvétel, és az is rövid időtartamú; közbevágás gyakorlatilag nem történt. A gyermekek beszélváltásai nem egységesen voltak lassabbak a felnőttekénél: bár kis számban, de már az 5 évesek körében is előfordultak mindegyik gyermeknél a felnőtt gyorsaságot elérő, 200 ms alatti, azonnali vagy rövid átfedéssel megvalósuló váltások. A 9 éveseknél még több gyors szóátvételt találtunk: az 5 évesekhez képest nagyobb volt a 0–200 ms-os (azonnali) és nagyobb a negatív FTO-jú (átfedéses) szóátvételek száma, azaz a két életkori csoport beszélváltásainak időtartamában tendenciaszerű különbségeket találtunk. A kiinduló hipotézisekből tehát az 1., 2. és 3. teljesült.

Az adatok alapján megállapítható, hogy a „gyors beszélváltás” elve az öt- és kilencéves gyermekek fordulószervezésében egyaránt megjelent, és jelentős mértékben érvényesül, bár maga a váltások gyorsasága még kissé elmarad a felnőttekétől. Ez arra utal, hogy a gyermekek 5 évesen már képesek a beszélváltáshoz szükséges összetett műveletek legnagyobb részére, ezen belül például az előzetes fordulóvég-jóslásra, a párhuzamos feldolgozásra és előkészítésre, de ezek a felnőttekhez képest még korlátozottabb módon valósulnak meg. (Feltehetően erre utal, hogy az alacsony FTO-s váltások többnyire rövidebb eldöntendő kérdésekre adott válaszoknál fordultak elő; de ennek bizonyítása további kutatást igényel, a fordulók nyelvi jellemzői és FTO-érték kapcsolatának vizsgálatával).

Ki kell emelni, hogy a gyermekek beszélváltási időtartamainak csökkenése nem egyszerűen az életkor változását követte: a gyerekek a vizsgált társalgásokban aktívan törekedtek a „gyors beszélváltás”-elv betartására és a felnőtteknél szokásos, normatív váltási időtartam elérésére, és ennek érdekében sokszor alkalmaztak valamilyen speciális, a gyors váltást segítő stratégiát. Ilyen volt a különféle időnyerők nyelvi eszközök alkalmazása fordulókezdéskor, pl. kitöltött szünet (fordulókezdő *ööö*), hümmögés vagy diskurzusjelölők használata; ezek lehetővé tették, hogy a gyermek gyorsan – a felnőtteknél szokásos vagy ahhoz közelítő időtartamon belül – megkezdje fordulóját akkor is, ha annak az előkészítése még nem volt teljesen kész. Mindkét korosztályban találtunk ilyen áthidaló, időnyerő eszközöket, de a kor szerint kicsit különböztek: míg az 5 évesek többnyire a kitöltött szünetet használták ilyen céllal, a 9 éveseknél a *hát* diskurzusjelölő fordulókezdő alkalmazása dominált. A 4. hipotézis tehát részben teljesült: a gyermekek sűrűn használtak a gyors váltási időzítést segítő technikákat, de ezek közt elsősorban az időnyerő-szóátvevő eszközök kaptak szerepet, a társalgásbeli javítás e téren nem jelent meg.

Ezek a beszélváltást segítő pragmatikai stratégiák a „gyors váltás” központi elvének felismerését és a normatív időtartam-határoknak a betartását tükrözik; egyúttal az ezekkel összefüggő társas-kulturális szabályrendszer ismeretét és betartási szándékát is mutatják, ugyanis a párszekvenciák betartásával, a fordulók

közi szünetek preferálásával és a közbevágás, önválasztásos szóátvétel kerülésével a felnőttel való társalgás szociokulturális normáit is követték a gyermekek. Ebbe illeszkedett a további forduló- és társalgásszervező jelenségek használata is: a diskurzusjelölők alkalmazása, a javítások megvalósítása, valamint a társalgásbeli akciók és szekvenciák használata, például akciók és fordulótípusok megfelelő összekapcsolása a kérés-válasz vagy felszólítás-teljesítés párszekvenciákban.

Összegzés és kitekintés

A magyar nyelvű 5 és 9 éves gyermekek felnőttel folytatott társalgásaiban a gyermekek beszélőváltásainak nagy része viszonylag gyorsan, 800 ms vagy kevesebb idő alatt, 9 évesen pedig 500 ms-on belül végbemegy. Ezen belül mindkét korcsoport gyermekeinél előfordultak igen gyors, 200 ms alatti, sőt azonnali és átfedéses váltások is, de a váltási időtartamok összességében még egy kicsit elmaradtak a felnőtteknél jellemző 0–200 ms-tól. Az elemzések összhangban vannak a hasonló témájú nemzetközi kutatási eredményekkel, de azokat új adatokkal is kiegészítik mind a vizsgált életkor, mind a magyar nyelv tekintetében. A kutatásban azt is bemutattuk, hogy a beszélőváltási időtartamok csökkenése nem egyszerűen a gyermekek életkorával fordított arányban történik, hanem a felnőtteknél normatívnak számító időtartamok és a társas-kulturális jellegű szóátvételi elvárások hatását is tükrözik. A gyermekek ezek betartása érdekében speciális beszélőváltást segítő stratégiákat (pl. fordulókezdő hezitációkat), valamint a problémákat orvosló (pl. metapragmatikai) eszközöket is alkalmaznak. A gyermekek társalgásában a gyors és gördülékeny beszélőváltás- és fordulószerzésbe több más társalgási jelenségkör is bekapcsolódott: itt a különböző funkciójú fordulók alkotását és felismerését, a társalgásbeli pár- és egyéb szekvenciák megfelelő alkalmazását, a diskurzusjelölő-használatot és a javítások különböző formájú és funkciójú változatait érintettük.

Az eredmények hozzájárulnak a gyermekkori társalgási készségeknek és a nyelvelsajátítás általános életkori jellemzőinek a leírásához, az egyéni sajátosságok feltárásához, és fontos részleteket tárnak fel a beszélőváltási mechanizmussal, valamint a társalgás szerveződésének nyelvi, kognitív, társas és kulturális aspektusaival kapcsolatban. Az itt bemutatott beszélőváltás-időzítési és más adatok alkalmazott területen is hasznosak lehetnek, többek között nyelvi és pszichológiai mérésekben, illetve a nyelvi zavarok vagy a társas kommunikációs készségek vizsgálata kapcsán.

A jelen tanulmány korlátai között említhető az elemzett társalgások száma, valamint, hogy csak fiúgyermekek beszélgetését vizsgálja. A jövőben fontos cél az elemzést kiterjeszteni nagyobb mintára, és lányok társalgását is bevonni. A későbbiekben érdemes lenne továbbá megvizsgálni, hogy a váltási időtartamok milyen szórást mutatnak az adott életkori csoportokban, illetve egyetlen társalgáson belül, és milyen nyelvi és nem-nyelvi tényezők állhatnak ezek hátterében,

különös tekintettel a fordulók nyelvi jellemzőire, a gyermekek szociokulturális hátterére és az egyéni beszéd szokásokra. Szintén jelentős kérdés a jövőbeli kutatások számára, hogy van-e összefüggés a beszélőváltás-időzítési jellemzők és a gyermekek egyéb nyelvi-pragmatikai készségei között; valamint a beszélőváltás-időzítés milyen jellemzőket mutat más társalgási helyzetekben, például gyermekek közti interakciókban. Az itt bemutatott eredmények ezek vizsgálatához is kiindulást adhatnak.

Az átírásban használt jelek

(.)	szünet
(1 s)	szünet időtartama
[és]	rosszul érthető szövegrész
<i>űhüm</i>	háttér csatorna-jelzés
((xxx))	lejegyzői kommentár
(NYÚJTÁS)	szóbelseji vagy szóvégi nyújtás
?	lebegő dallam (nem a szintaktikai mondatfajta, hanem a frázisvégi intonációt jelöli)
...	befejezetlen szó
mm, öö	hezitáció

Irodalom

- Bateman, A. – Church, A. 2017. *Children's knowledge-in-interaction: Studies in conversation analysis*. Singapore: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-981-10-1703-2>
- Boersma, P. – Weenink, D. 2018. *Praat: doing phonetics by computer* [Computer program]. Version 6.0.43, <http://www.praat.org/> (Letöltés ideje: 2018. 06.06.)
- Bóna J. 2015. 6–13 éves iskolások megakadásai különböző beszéd típusokban. *Anyanyelv-pedagógia* 2015/2.
- Bóna J. 2017. GABI – Gyermeknyelvi beszéd adatbázis a kutatásban. In Bóna J. (szerk.): *Új utak a gyermeknyelvi kutatásokban*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 35–50.
- Bóna J. 2022. Temporális jellemzők, megakadások és önellenőrzési folyamatok iskolába lépő és kisiskolás gyermekek beszédében. *Gyermeknevelés* 10/1. 23–38.
- Boronkai D. 2011. Konverzációs stratégiák kisgyermekkorban. In Klein Á. – Bús I. – Meskó N. (szerk.): *Nevelés és kutatás. Tanulmányok az óvodapedagógus-képzéshez*. Szekszárd: PTE IGYFK. 31–45.
- Boronkai D. 2019. Hibajavítási stratégiák a kora gyermekkorban. *Kultúratudományi Szemle* 1/1: 51–67.
- Bottema-Beutel, K. – Crowley, S. – Kim, S. Y. 2021. Sequence organization of autistic children's play with caregivers: Rethinking follow-in directives. *Autism* 26/5. <https://doi.org/10.1177/13623613211046799>
- Bögels, S. – Levinson, S. C. 2017. The Brain Behind the Response: Insights Into Turn-taking in Conversation From Neuroimaging. *Research on Language and Social Interaction* 50/1: 71–89. <https://doi.org/10.1080/08351813.2017.1262118>

- Casillas, M. 2014a. Turn-taking. In Matthews, D. (ed.): *Pragmatic development in first language acquisition*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 53–70.
- Casillas, M. 2014b. Taking the floor on time: Delay and deferral in children's turn taking. In Arnon, I. – Casillas, M. – Kurumada, C. – Estigarribia, B. (eds.): *Language in Interaction: Studies in honor of Eve V. Clark*. Amsterdam: John Benjamins. 101–114.
- Casillas, M. – Bobb, S. C. – Clark, E. V. 2016. Turn-taking, timing, and planning in early language acquisition. *Journal of Child Language* 43: 1370–1377. <https://doi.org/10.1017/S0305000915000689>
- Clark, E. V. 2017. Conversation and Language Acquisition: A Pragmatic Approach. *Language Learning and Development*, 14:3, 170–185.
- Corps, R. E. – Gambi, C. – Pickering, M. J. 2018. Coordinating utterances during TT: The role of prediction, response preparation, and articulation. *Discourse Processes* 55: 230–240. <https://doi.org/10.1080/0163853X.2017.1330031>
- Deppermann, A. – Günthner, S. 2015. Temporality in interaction. In Deppermann, A. – Günthner, S. (eds.): *Temporality in interaction*. Amsterdam: Benjamins. 1–23.
- De Ruiter, J. P. – Mitterer, H. – Enfield, N. J. 2006. Projecting the end of a speaker's turn: A cognitive cornerstone of conversation. *Language* 82/3: 515–535.
- Deme, A. 2013. Pragmatic functions of lengthenings and filled pauses in the adult-directed speech of Hungarian children. In: Heegård, J. – Henrichsen, P. J. (eds.): *New Perspectives on Speech in Action: Proceedings of the 2nd SJUSK Conference on Contemporary Speech Habits*. Copenhagen Studies in Language 43. Samfundslitteratur, Frederiksberg. 23–40.
- Dér Cs. I. 2012. Beszélőváltások során használt diskurzusjelölők a magyar spontán beszédben. *Beszédkutatás* 20: 130–141.
- Duncan, S. 1972. Some signals and rules for taking speaking turns in conversations. *Journal of Personality and Social Psychology* 23(2): 283–292.
- Ervin-Tripp, S. 1979. Children's verbal turn-taking. In Ochs, E. – Schieffelin, B. B. (eds.): *Developmental pragmatics*. New York, NY: Academic Press. 391–429.
- Filipi, A. 2014. Conversation Analysis. In Matthews, D. (ed.): *Pragmatic development in first language acquisition*. Amsterdam: John Benjamins. 71–87.
- Forrester, M. A. 2008. The Emergence of Self-Repair: A Case Study of One Child During the Early Preschool Years. *Research on Language and Social Interaction* 41/1: 99–128. DOI: 10.1080/08351810701691206
- Garvey, C. – Berninger, G. 1981. Timing and turn taking in children's conversations. *Discourse processes* 4/1: 27–57.
- Gratier, M. – Devouche, E. – Guellai, B. – Infanti, R. – Yilmaz, E. – Parlato-Oliveira, E. 2015. Early development of turn-taking in vocal interaction between mothers and infants. *Frontiers in Psychology* 6: 1167.
- Gósy M. 2003. A spontán beszédben előforduló megakadásjelenségek gyakorisága és összefüggései. *Magyar Nyelvőr* 127/3: 257–277.
- Gyarmathy D. 2012. Az *izé* funkciófüggő realizációi. In Gósy M. (szerk.): *Beszéd, adatbázis, kutatások*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 178–194.
- Guydish, A. J. – D'Arcey, J. T. – Fox Tree, J. E. 2020. Reciprocity in Conversation. *Language and Speech* 64/4: 859–872. <https://doi.org/10.1177/0023830920972742>

- Hámori Á. 2021. Gyermekek társalgása 6 és 8 éves korban: konverzációs készségek és fejlődésük. Elhangzott: 28. *MANYE Kongresszus*. Pannon Egyetem, Veszprém. 2021. április 20.
- Hámori Á. 2022. Hogyan beszélgetnek a gyerekek? A társalgási készségek 5–7 éves kor között. *Gyermeknevelés Tudományos Folyóirat* 10/1: 39–62. <https://doi.org/10.31074/gyntf.2022.1.39.62>
- Hilbrink, E. E. – Gattis, M. – Levinson, S. C. 2015. Early developmental changes in the timing of turn-taking: a longitudinal study of mother–infant interaction. *Frontiers in Psychology* 6. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01492>
- Holler, J. – Levinson, S. C. 2019. Multimodal Language Processing in Human Communication. *Trends in Cognitive Sciences*, 23/8: 639–652. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2019.05.0>
- Horváth, V. 2017. *Megakadásjelenségek és időzítési sajátosságai 6–9 éves gyermekek spontán narratíváiban*. In Bóna J. (szerk.): Új utak a gyermeknyelvi kutatásokban. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 97–120.
- Horváth V. – Bóna J. – Dér Cs. I. – Gyarmathy D. – Hámori Á. – Huszár A. – Krepesz V. – Weidl Zs. 2021. Fonetika és társalgáskutatás: a beszélőváltások kérdésköre. In Markó A. (szerk.): *Tanulmányok a beszédtudományok alkalmazásainak köréből*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 251–278.
- Indefrey, P. – Levelt, W. J. M. 2004. The spatial and temporal signatures of word production components. *Cognition* 92: 101–144.
- Jelencsik-Mátyus K. 2015. *A szociolingvisztikai stílus: Stratégiák a gyermek-felnőtt diskurzusban*. Doktori disszertáció. Szeged: Szegedi Tudományegyetem.
- Kondacs, F. 2018. A hát diskurzusjelölő prozódiai jellemzői a gyermeknyelvben. In Ludányi, Zs. Krepesz, V. Grácsi, T. E. (szerk.): *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2018: XII. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia*. Budapest: Nyelvtudományi Intézet. 33–44.
- Krepesz V. 2012. Óvodai beszélgetések: Gyermeknyelvi jellegzetességek az óvodások diskurzusaiban. *Első Század* 11/3: 123–146.
- Levinson, S. C. 2016. Turn-taking in Human Communication – Origins and Implications for Language Processing. *Trends in Cognitive Sciences* 20/1: 6–14.
- Levinson, S. C. – Torreira, F. 2015. Timing in turn-taking and its implications for processing models of language. *Frontiers in Psychology* 6: 731.
- Lieberman, A. – Garvey, C. 1977. *Interpersonal pauses in preschoolers' verbal exchanges*. Paper presented at the Biennial Meeting of the Society for Research in Child Development, New Orleans, 1977.
- Lytle, S. R. – Kuhl, P. K. 2018. Social interaction and language acquisition: Toward a neurobiological view. In Fernández, E. M. – Cairns, H. S. (eds.): *The Handbook of Psycholinguistics*. Wiley Blackwell. 615–634. <https://doi.org/10.1002/9781118829516.ch27>
- Magyari, L. – Bastiaansen, M. C. M. – De Ruiter, J. P. – Levinson, S. C. 2014. Early anticipation lies behind the speed of response in conversation. *Journal of Cognitive Neuroscience* 26/11: 2530–2539. https://doi.org/10.1162/jocn_a_00673
- Magyari, L. – De Ruiter, J. P. – Levinson, S. C. 2017. Temporal preparation for speaking in question-answer sequences. *Frontiers in Psychology* 8: Article 211.

- Markó A. – Gósy M. 2015. A megszólalás stratégiái társalgásban. In Bárdosi V. (szerk.): *A nyelvi pragmatika kérdései szinkrón és diakrón megközelítésben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 159–168.
- Markó A. – Dér Cs. I. 2011. Diskurzusjelölők használatának életkori sajátosságai. In Navracics J. – Lengyel Zs. (szerk.): *Lexikai folyamatok egy- és kétnyelvű közegben. Pszicholingvisztikai tanulmányok II*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 49–61.
- Matthews, D. – Biney, H. – Abbot-Smith, K. 2018. Individual differences in children's pragmatic ability: a review of associations with formal language, social cognition and executive functions. *Language Learning and Development* 14/3: 186–223. <https://doi.org/10.1080/15475441.2018.1455584>
- Németh Zs. 2021. A nemlexikális öö hang mint diskurzusjelölő magyar nyelvű társalgásokban. *Beszédtudomány* 2021/2. 173–206. <https://doi.org/10.15775/Besztud.-2021.173-206>
- Neuberger T. 2013. A spontán beszéd temporális sajátosságai 6–14 év közötti gyermekeknél. *Anyanyelv-pedagógia* 2013/2. <https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=451>
- Neuberger T. 2014. *A spontán beszéd sajátosságai gyermekkorban*. Budapest: Eötvös Kiadó.
- Nguyen, T. – Schleihauf, H. – Kayhan, E. – Matthes, D. – Vrticka, P. – Hoehl, S. 2020. Neural synchrony in mother–child conversation: Exploring the role of conversation patterns. *Social Cognitive and Affective Neuroscience* 16/2. DOI: 10.1093/scan/nsaa079
- Ninio, A. – Snow, C. E. 1996. *Pragmatic development. Essays in developmental science*. Boulder, CO: Westview Press.
- O'Neill, D. K. 2014. Assessing pragmatic language functioning in young children: Its importance and challenges. In Matthews, D. (ed.): *Pragmatic development in first language acquisition*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 363–386. <https://doi.org/10.1075/tilar.10.20nei>
- Ochs, E. – Schieffelin, B. B. 1983. *Acquisition of conversational competence*. London: Routledge.
- Pléh Cs. 1985. A gyermeknyelv fejlődésének és kutatásának modelljeiről. *Pszichológiai tanulmányok* 16. 105–189.
- Pléh Cs. 2014. A mondatmegértés folyamata. In Pléh Cs. – Lukács Á. (szerk.): *Pszicholingvisztika. Magyar pszicholingvisztikai kézikönyv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 251–287.
- Piaget, J. 2001. *The Language and Thought of the Child*. (3. ed.). New York: Routledge
- Piazza, E. A. – Cohen, A. – Trach, J. – Lew-Williams, C. 2021. Neural synchrony predicts children's learning of novel words. *Cognition* Vol. 214. 104752. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2021.104752>.
- Réger Z. 1990. *Utak a nyelvhez*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Roberts, S. G. – Levinson, S. C. 2017. Conversation, cognition and cultural evolution. A model of the cultural evolution of word order through pressures imposed from turn taking in conversation. In Hartmann, S. – Pleyer, M. – Winters, J. – Zlatev, J. (eds.): *Interaction and Iconicity in the Evolution of Language*. Amsterdam: John Benjamins. 402–442.
- Sacks, H. – Schegloff, E. – Jefferson, G. 1974. A simplest systematic for the organization of turn-taking for conversation. *Language* 50: 696–735.

- Schegloff, E. A. 2007. *Sequence Organization in Interaction. A Primer in Conversation Analysis I*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schirm A. 2019. A diskurzusjelölő-használat életkori sajátosságai a nyelvi interjú szövegtípusában. *Beszédkutató* 27. 187–205.
- Schnell Zs. 2016. *Az elme nyelve. Társalgás és nyelvfejlődés*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Sidnell, J. 2010. "Questioning repeats in the talk of four-year old children". In Gardner, H. – Forrester, M. (eds.): *Analysing Interactions in Childhood: Insights from Conversation Analysis*. Oxford: Wiley Blackwell. 103–127.
- Snow, C. E. 1977. The development of conversation between mothers and babies. *Journal of Child Language* 4: 1–22. doi:10.1017/S0305000900000453
- Sterponi, L. – de Kirby, J. 2017. What discourse analytic approaches contribute to the study of language and autism: A focus on conversation analysis. *Research on Children and Social Interaction* 1/1: 30–54. <https://doi.org/10.1558/rcsi.28458>
- Stivers, T. – Enfield, N. J. – Brown, P. – Englert, C. – Hayashi, M. – Heinemann, T. – Hoymann, G.– Rossano, F. – de Ruiter, J. P. – Yoon, K. – Levinson, S. C. 2009. Universals and cultural variation in turn-taking in conversation. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 106/26: 10587–10592. <https://doi.org/10.1073/pnas.0903616106>
- Stivers, T. 2013. Sequence Organization. In Sidnell, J. – Stivers, T. (eds.): *The Handbook of Conversation Analysis*. Malden, MA: Wiley-Blackwell. 191–209.
- Szabó Á. – Tóth A. 2012. A beszélőváltások sajátosságai óvodáskorú gyermekek társalgásában. *Beszédkutató* 20. 234–246.
- Tannen, D. – Kendall, S. – Gordon, C. (eds.): *Family talk: discourse and identity in four American families*. Oxford: Oxford University Press.
- Tomasello, M. 2003. *Constructing a language: a usage-based theory of language acquisition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Tóth B. – Boncz Á. – File B. – Winkler I. – Molnár M. 2020. A humán agyi aktivitás hálózatelemzési modellezése – humán agyi hálózatok. *Scientia et Securitas* 1/1: 21–28.
- Wootton, A. 2010. 'Actually' and the sequential skills of a two-year-old. In Gardner, H. – Forrester, M. (eds.): *Analysing Interactions in Childhood: Insights from Conversation Analysis*. Oxford: Wiley Blackwell. 59–74.

Köszönetnyilvánítás

A kutatást a Nemzeti Kulturális, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K-128810 számú pályázata támogatta.